

A MARXISTA OSZTÁLYELMÉLET BÍRÁLATÁHOZ

(Osztályelmélet és társadalomfilozófia.)

„Marx halála után egy emberöltővel társadalmi elméletei megreszkettették az egész világot. A százmilliós szent orosz birodalom átalakulása Szovjetországgá, valamint a magyar tanácsköztársaság szomorú korszaka éppúgy Marx tanításainak talajából nőtt ki, mint a legkülönbözőbb országok többé-kevésbé hatalmai szociáldemokrata pártja.“ Ezek a megállapítások arra a hatalmasan világító ténytömegre mutatnak, mely egy társadalmi elmélet s a tényleges társadalmi fejlődés közti szoros kapcsolatot igazolja. A marxizmus nem naiv és utópisztikus tan, sem nem oly „tudományos szocializmus“, mely mint ideológia él poros könyvek, csendes röpiratok és újságlapok hasábjain, hanem politikai riadó és haditerv társadalmi harcok megvívására. Szorosan a marxizmus egyetlen pontjában sem „elmélet“. Elméletté csak kétféle síkon válhat: lehetne szociológiai elmélet a társas *valóságról* és lehetne társadalomfilozófiai *értékelmélet*. A kettő közt foglal helyet tételeinek, illetve pseudonormáinak nagy többsége. Bennünket itt ez érdekel: valóságelmélete az osztályokról minő összefüggésben állhat a marxizmus társadalomfilozófiai gondolatkörével? Sajátos, de a tényállásból jól érthető, hogy ott, ahol a politikai irányítás a kérdések központja, a valóság pusztá megállapítás; sohasem lehet öncél, s tudjuk, hogy valóságképhez mint igazságtartalomhoz ragaszkodva ez igazságtartalmat csak öncélként vehetjük fel, nem pedig eszköznek. A marxizmus sajátja, hogy a társadalmi valóságot társadalmi értékfilozófián keresztül és pragmatista attitűddel tudja szemlélni, ez utóbbinak prioritása van, ép ezért válik a valóságszempontra inferiorissá. Az osztály és osztályharc szüntelenül előttünk röpködő szólam, a nélkül, hogy a marxizmus valaha is elmerülni törekedett volna az osztályok problematikájában. Elég volt számára az „osztály“, mint szófétis, s a fétis-

imádók megnövekedett tábora utána indult, mutatva azt, hogy a modern mentalitás — tömegeknél — ugyanúgy hajlamos a fétisek mögötti misztikum motívumként fölvételére, mint akár két-három századdal ezelőtt.

A marxizmus, mint hagyományos tan, természetesen nem egységes, kétségtelen nem is lehet az benső heterogeneitása folytán, s talán emlékezhetünk arra, hogy Marx szerint maga sem marxista. A marxizmus több, mint Marx tanítása, a Marx-filológusok s Marx-kompilátorok tanaival szemben gyakran kevesebb is. Oppenheimer bizonyára többet tanít az „osztályállamról“ ma, mint Marx. A belső heterogeneitás közélfekvő oka az, hogy e tan, vagy dogmakomplexum maga akkumuláció, aminthogy hatás-képes szellemek (hatásképességét nem tagadhatni) mindig akkumulátorok s nem szisztematikusak, mert a szigorú szisztéma mindig hozzáférhetlenné tenné több-kevesebb mértékben. Az „osztály nélküli társadalom“ formulája már készen áll a chartizmusban, az osztályharc formulája hosszú múltra tekinthet vissza. Mint újabban is megállapították:¹ „Az a kép, melyet Marx hűséges tanítványai, Engels és Kautsky, alkalmilag a jövőről felvázolnak, nem más mint csupa oly lényegi vonásoknak kiválogatása és kompilációja, melyek Marx klasszikus elődeinél mindenfelé feltalálhatók.“

Az elmélet és gyakorlat emberei is szemben állanak, amennyiben az elmélet emberei elméletnek vélik azt, ami gyakorlat. A szovjeturalom marxista ferdeségeit ostromozva fellép a szocialista „egyházatyá“: Kautsky² a ma uralmon levő vörösök ellen — tanulságos irat, mert mutatja azt, ami a nyugateurópai mentalitás számára még szocialista formában is elfogadhatatlan. De úgy ő, mint a heves hangon visszavágó Bucharin³ elhallgatni igyekeznek, mennyire a marxizmus önleplezése⁴ a mai vörösuralom, az elméletnek vélt gyakorlat csak gyakorlat, sőt véres gyakorlattá tudott lenni, s amidőn a proletár-„diktatúra“ formulája pusztán az intranzigens forradalmi attitűdöt látszik hangsúlyozni, voltaképp a kultúra- és vagonrombolás oly méreteit idézi fel, amely már

¹ Mühlestein, *Die Rolle des Utopismus im Sozialismus, Anarchismus, u. Kommunismus*. Handbuch der Politik, 3. kiad. 1922. V. köt. 419. 1.

² *Die Internationale und Sowjet-Russland*, 1925.

³ *Karl Kautsky und Sowjet-Russland*, 1925.

⁴ V. ö. Moór Gyula, *A bolsevizmus elméleti alapjai*. Társadalomtudomány, 1921. évf.

nemcsak forradalom a proletárok *érdekében*, hanem öncsonkítása is az ú. n. proletárságnak. Mindez lehetséges; a marxizmus hit-eleméi magukkal hordozzák az utópizmust szükségkép, ez ép praktikus formájuk legfőbb bázisa.

„A történelem egyik legnevezetesebb ténye Marx nevéhez fűződik: az ő ható szavára alakult meg egy új társadalmi osztály és vele egyáltalán az egész társadalom új szervezkedése. A munkásosztályt, a birtoktalanok osztályát, a negyedik rendet ő teremtette meg“, írja Földes⁵ kétségtelen túlzással. Tény csak az, hogy egy felemelkedő tömeg hatalmi étvágát szolgálta, igényeket teremtett, s „osztály“-önzését erősítette, mert az, amit tett, nem ama fatalista várás, ami a Marx-féle társadalomfilozófiai *naturalizmusból* következik. Még az *ökonomista* diapasonra is rácafolt maga a marxizmusba „gazdasági szükségyszerűségek“ nem maguktól törnek elő fejlődésirányító hatalmukkal, hanem ép ama másodlagosnak deklarált ideológiai közeg munkabevétele s akcióbadobása útján. A marxista elmélet fatalista és ökonomista, a gyakorlat aktivista és ideologikus. A történeti nóvum: új tömeghit, melynek azelőtt csak töredékei voltak meg. Éppen ezért a marxizmus tudományos bírálatának sajátságos a helyzete: a bírálat akaratlanul könnyű ma, amidőn szemben áll a modern fegyverzetű szociológia azokkal a töredékes megállapításokkal, melyek a múlt század negyvenes éveinek tapogatózásai alapján lehetségesek voltak. Az akkor uralkodó állapot, mely szerint a többékevésbé materialista közgazdaságtan, a rész, megelőzi fejlettségben s méreteken az egészet, a szociológiát, ma is fennáll ugyan, de ma már lehetetlenné vált Marx számos elmélete. De vájjon a propagandisztikus használatra berendezett marxizmussal szemben elegendő-e a pusztán tudományos cáfolás, midőn reális tömeghittel van dolgunk, amely a *credo quia absurdum* álláspontjára helyezkedhet? Kétségtelen, érvek, cáfolatok intellektuális valamik s nem érik el kellő intenzitással azokat az érzelmi hit-rétegeket, amelyek tenyésztő erői a Marx-féle ígéknek, jóslatoknak s csalogató megállapításoknak. A tudomány maga nem ellenpropaganda, de ennek igenis előkészítője. A szociológia nem közvetlenül, hanem közvetve hat; mondjuk e példában: a kémia mint tudomány, maga nem hadiszter, de alapját szolgáltatja hadiszterek gyártásá-

⁵ *A szocializmus* (Akadémia), 1910. II. 1.

nak; a fizika, a technika mint tudomány, nem közvetlenül vesz részt háborús folyamatokban, de arra alkalmasak, hogy a meg-lévő, háborús felszerelést egyre tökéletesebbé tegyék, egyre hatás-képebbé eszközök tényleges konstruálását tegyék lehetővé, sőt könnyűvé,

A marxizmus, mint minden tömeghasználatra alkalmas tan, a múlt század második felében bizonyára nem számított arra a gyors tudományos fejlődésre, mely tételeiben visszaható erővel őt magát is meg fogja koppasztani s nem számított arra, hogy a tör-téneti fejlődés maga oly tényeket fog produkálni, amelyekkel szemben a marxizmusnak tételei alkalmazásában aránylag korán a visszavonulás álláspontjára kell helyezkedniök.

A marxizmus mindjárt kezdetben, már a Kommunista kiált-vány idején, egy egységesen küzdő tömeget emelt ki a társadalom mélyéről: a „proletárságot“. Tisztán elméleti igényből kifolyólag itt a legelső lépés lehetett egy részletes *szociográfia*, amely ennek a rétegnek összes életviszonyait leírja. Ez (a Ch. Bonth-ok dacára) ma is hiányzik, szinte novellisztikus leírásokra vagyunk utalva.⁶ A proletariátusról évtizedeken át írtak már, mint adott politikai nagy-hatalomra tekintettek reá, amidőn Sombart⁷ még a 19. század végén is oly „ideáltípust“ rajzolt, mely távol áll a valóságtól. Igen jel-lemző a marxista szociológiára, hogy megelégszik sablonos ada-tokkal s görcsösen ragaszkodik egy fogalmi vázhoz: a tipikus prole-tariátushoz, melynek pszichográfiája sem érdekli, csupán politikai akcióképessége a „kizsákmányoló“, a „kapitalista“ ellenében. A marxizmus ezzel *szüntelenül szimplifikál*, a modern társadalom lényismeretét csak részben szolgálja. A valóság olykor a maga elméletmentes vonásaival jelentkezik, s így a marxista vissza-vonulót fúj. A marxista „visszavonulás“ kétféle jelleget ölt: 1. tételekről mondanak le, kijelentve természetesen, hogy az „nem lényege“ a marxizmusnak, 2. általános tételeket specifikálnak, közelebbről meghatároznak, kellő kivételt állapítanak meg.

Ez utóbbi — a „kivétel“ észrevévése — túlnyomóan ott indul meg, ahol észreveszik, hogy a marxista „tulajdonpolitika“ nem alkalmazható agrár téren. A mai szovjetben végérvényesen az orosz paraszt győzött. A marxizmus a *nagyipari* proletariátushoz

⁷ V. ö. pl. Otto Rühle könyvét; *Das proletarische Kind*. München, 1911.

⁸ M. fordításban is; *A proletariátus*. 1911.

kötötte a sorsát; a proletariátust oly „heroikusnak“ (vagy heroizálhatónak) tartotta, s oly nagy, homogén érdekegységnek,⁸ hogy vele szemben nyugodtan elhanyagolható mennyiségnek vette a másnemű tömegérdekeket, elsősorban a földtulajdon speciális vonásait és a földtulajdonosnak (a törpebirtokostól a nagybirtokosig egyaránt konstatalható) pszichikai beállítottságát. Így aztán állandóan „zavaró“ mozzanat lett az agrár probléma, „störrisch“, amellyel szemben a marxizmus egész Dávid Eduárd fellépéséig (1903) szinte tanácstalanul állott.⁹

Mit kellett itt tenni? A proletariátus nagy világyőzelméhez — ez a főtétel általánosságban — a „termelési eszközök“ új, kollektív, illetve kommunisztikus beállítása kell; most már ez általános formulát specifikáltak, kivették a társas használatba veendő „termelési eszközök“ rovatából a földet, s a talajművelő eszközöket — először persze csak a kisbirtokosra kedvezőleg, s azzal vigasztalódtak, hogy ez a magántulajdon-faj egyszer majd úgyis ki fog kapcsolódni. M. Bourgain jellemző nyilatkozatokat közöl.¹⁰ J. Guesde 1896 június 16-iki beszédében ezt mondja: „Ott, ahol a termelési eszköz olyan egyszerű, hogy a tulajdonosa még maga kezelheti, meghajlunk e valóban egyéni tulajdon előtt, amelynek megszüntetésre való törekvéssel bennünket oly ostobán vádolnak.“ G. Deville pedig ezt a visszavonulási formulát fűjja: „Ott, hol a munkaeszköz azé, aki használja, a munkáspárt ezen magántulajdoni használat dacára semmit sem tehet ellene mást, mint hagyja a dolgokat a maguk menetében, amely végre is ezen tulajdoni forma mellőzésére, fog kilyukadni.“ Fel lehet ismernünk azt, hogy az orosz „új gazdálkodási rend“ (Nepo) kompromisszumos szelleme, melyet Lenin okos és alkalmazkodó frontváltozásának tulajdonítottak, jóideje megvolt.

A tény, melyre itt mutatunk, röviden ez: a proletár osztály igényeinek egyetemes formulái specifikálódást szenvednek, mert amaz elvek egy el nem ismert önálló jellegű osztály, — marxis-

⁸ Ld. ma J. Delevsky nézetét (*Antagonismes sociaux et antagonismes proletariens*, 1924. 351. l.) La différenciation du prolétariat et ses antagonismes intérieurs sont des facteurs de haute importance qui doivent attirer l'attention de tous ceux qui considèrent le prolétariat comme une unité, comme un organisme animé d'un meme sentiment et d'une mène volonté.

⁹ Magyarul is: *Szocializmus és mezőgazdaság*. 2. kötet. 1909.

¹⁰ *Die sozialistischen Systeme und die wirtschaftliche Entwicklung*. Ném. ford. Tübingen, 1906. 60. lk.

ták szerint „osztály töredék“ — ellen vannak. Más szóval: meg kell tartani azt az *illúziót*, hogy a proletariátus *egységes* küzdő tömeg.

Ezzel szemben a mai szociális tudomány világos útvonalon utal arra, hogy a proletárság „differenciálódik“, keretén belül újabb — osztályok vannak. „A munkás, a proletár évtizedek óta uralkodó képzet a közvéleményben; végre lassan feltörte magát az az ismeret, hogy a proletár nem valóság, hanem pusztán faji fogalom“ mondja Goetz Briefs.¹¹ Nemcsak ez az élelműző író, hanem Michels, A. Weber és mások is látják (azt, amit a munkásság maga közt a legjobban lát), hogy belső frontjai vannak,¹² s ezek nemcsak bérfrontok, nemcsak jövedelmi formák kötöttségekkel kapcsolatosan, hanem életforma-lényegek eltérései. Briefs¹³ arra az eredményre jut, hogy vannak „jómódú“ proletárok is.¹⁴ Nem egy proletár jobban keres, mint a burzsoázia tagja, s így anyagilag meglehetősen független.

Téves volna a marxizmussal szemben felhozható tényekből azt a következtetést levonni, hogy a marxizmus nem „kész“; ami a múlt század óta történt, tovább fogja „fejleszteni“.

A marxizmus e ponton valóságelméleti megállapításaiban lép elénk, A valóságra vonatkozó vizsgálat pedig két ponton juthat helytelen útra: 1. ott, amidőn tévesen konstatál, tévesen veszi észre a valóság elemeit, mozzanatait és 2. ott, ahol a valóság lényegtelen mozzanatait iktatta a lényegesek közé. Nem lehet mondani azt, hogy a lényegmeglátás terén a marxizmus következetesen téved. Sőt a marxizmus ép abban az időben lépett fel, amidőn akaratlanul is kénytelen volt a szociális tényállás számos oly vonását felszínre hozni, amelyeknek észrevétele az akkori *liberális társadalomszemlélet* számára részben beidegződöttsége, (a szabadság iránt) egyoldalú beállítása folytán lehetetlen, részben kényelmetlen volt. De az is kétségtelen, hogy akkor, midőn amaz „elmélet“ kisarjadt, s naggyá nőtt, szüntelenül eltorzították a társadalmegész képét, mert ehhez nem volt meg a kellően *rendszeres* vizsgálatra való hajlam a társadalomtudományi kutatás

¹¹ *Das gewerbliche Proletariat*. Tüb, Grundriss IX, Abt, 1. köt. 1926. 219. 1.

¹² Ld. J. Delevsky, *Antagonismes sociaux et antagonismes prolétariens*, 1924. 309—352. lk.

¹³ Különben is egy fogalmi jegy elégtelen szerinte a proletárhoz (i. m. 218. 1.): Die Besitzunterschiede sind weniger bedeutsam (!).

¹⁴ Tipikus a tanult munkás rangtartása a tanulatlanul szemben.

egész vonalán. Ebből az aszisztematikus állapotból eredt az, hogy a marxizmus hibás ténymeglátásai és hibás következtetései *az elméletnek ép a lényeges pontjain vannak*, úgyhogy a marxizmus revíziók árán nem sokat nyerhet, sőt egészében csak veszíthet. Nem feladatunk itt az összes, lényegbe vágó hiányokra rámutatni, de néhányra rá kell mutatnunk az alább vizsgált „osztály“-elmélet és társadalomfilozófia viszonyának kérdése kapcsán, hogy lássuk a nem csekély extenzitású marxista irányzat gyengéinek faj súlyát. Egyben látni fogjuk, hogy a mai szociológiai elmélet vezetett a kérdések megfelelő feltevésére.

I. A marxizmus és a társas alanyok kérdése.

A marxizmus a magántulajdonban lévő termelési eszközöket „köz“-tulajdonra akarja tenni. E ponton felmerül az a kérdés, hogy a tulajdonos-alanyok közül melyik tekinthető a jövő tulajdonos-alanyának, azaz először is: *minő kollektív alanyok vannak és lehetségesek?* Ez — más szóval — társadalom-morfológiai kérdés. A morfológia ma is rendszerezés előtt áll ugyan, de annyi máris világos, hogy számos különemű alany-faj található. A kollektív *tulajdonos-alany* problémájával a múlt század közepén (s részben ma is) a *perszonalizáló közgazdaságtan*¹⁵ még nem tudott boldogulni. A kollektív alany kérdésével tágabb, szociológiai körbe *perszonalifikáltan* került bele a vizsgálódás.

Egyszerre feltűnik az, hogy *valaminő* s nem bárminő kollektív alany-fajról lehet itt szó, t. i. amely 1. konkrét történeti adottság lehet, amely tehát máris aktív egység, 2. oly kollektív alany, amelynek kezébe vagyoni tárgyak csak akkor adhatók, ha ez alanyfaj *természetében* benne lehet a gazdálkodó tendencia, azaz: ha új „köz“-tulajdonost keresünk, ez *sui generis* „gazdasági alany“ lehet, 3. oly alany, mely *legfőképp* ez; de egyben feltesszük ezzel azt is, hogy 4. az új „köz“-tulajdonosok sorában *van* oly kollektív alany/a/, mely feltétlenül *versenyképes* a (legjobb) magángazdasági alanyokkal, különben az új alanyfajra átmenet csökkentené az általános dividendát.

¹⁵ A szocialisztikus aperszonalitásra jellemző Engels e mondása (*Anti-Dühring*, m. ford. Á. P. 1921. 275. 1.): „Minden társadalomban, amelyben a termelés fejlődése természetes (a maiban pedig az), a termelőeszközök uralodnak a termelőkön és nem fordítva, a termelők az eszközökön.“

A szocialista kérdésfeltevés mind a mai napig gyökeres tragikuma az aperszonalisztikus kiindulásból ered. Észre nem vett csonka kérdésfeltevését így formulázhatjuk meg: - szükség van társas (kollektív) tulajdonra; a köztulajdont megteremteni próbáljuk, *mielőtt* a tulajdon (tárgy) szükségképeni korrelatívumával, a perszonalisztikusan vett „tulajdonos“ problémájával törődnénk. A szocializmus kiindulásával ellentétes a mai szociológia kérdésfeltevése (nem ugyan megoldása), mely szerint a tulajdon *előtt* a tulajdonos problémája lép fel; az alany-problémának prioritása van. Mondjuk így: a köztulajdon előtt a közalany kérdését kell tisztáznunk. E nélkül beleesünk azon „szocializálások“ útvesztőjébe, amidőn a magántulajdoni kapcsolat megszüntetésével akaratlanul *res nulliust* teremtünk — igaz, tulajdonos ép forradalmi átmenet idején kétségtelenül *fog* jelentkezni, egy új forradalmi klikk, mely a maga funkcióját köztulajdonosi zászlódísszel fogja takarni mindaddig, míg hatalmi pozíciójában meg nem erősödött; ez után a szociális máz is felesleges.

A kollektív alanyok fölötti seregszemle a marxizmusban nem található fel. Így kerül a sor az — államra, s a községre; így lesz — tudatos akarat nélkül — céljá az *államosítás* és a *községesítés* (kommunalizálás). Általában lehetetlen fel nem ismernünk azt, hogy a szocializmus — akaratlanul etatizmust jelent,¹⁶ nyilvánvalóvá lesz, hogy a szocializmus a legerősebb kollektív alanyt: az államot akarja mindenekelőtt meghódítani. Így válik kényszerűvé az, hogy a különben anarchikus¹⁷ tendenciával és anarchikus szépreményekkel meglehetősen ellátott Marx-féle dogmarendszer nem állam-tagadó, a szocializmus nem „spontaneista“, hanem ép ellenkezőleg az állami erő túl feszítésére: diktatúrára diszponált. A gondolat-láncolat tehát (nem tudatosan) ez: kell kollektív gazdasági alany; *nem tudjuk*, melyek jöhetnek itt számba (hiányzik

¹⁶ Azok az írók, mint pl. Vandervelde (*Le socialisme contre l'état*, 1918.), kik hangosan tiltakoznak a szocializmus és az etatizmus kapcsolata ellen, maguk is valaminő burkolt etatizmushoz jutnak, Vandervelde (164, 1.) pl. ehhez a distinkcióhoz jut: „L'étatisme c'est l'organisation du travail social par l'État, par le gouvernement. Le socialisme c'est l'organisation du travail par les travailleurs, groupés en association de droit public“ — íme, a munkás-egyesüléshez „közjogi“ elismerés, tehát ismét állam szükséges, (Egyébként a Marx és Engels-féle antietatista nyilatkozatok szemmel láthatóan utópikus jellegűek.)

¹⁷ Itt az elméleti anarchizmus álláspontjáról: a kényszermentességről van szó, V, ö. az egész állásponthoz H. Kelsen jeles könyvét: *Sozialismus und Staat*. 2. kiad. 1923,

ama morfológiai „seregszemle“), ámde előttünk van egy igen erős alany: ez az állam, tehát etatisták leszünk, elveink ellenére is

A bökkenő azon a ponton kezdődik, amikor a tények megszólalnak, s ez a tény az, hogy *az állam nem sui generis gazdasági kollektív alany!* És pedig azért nem, mert az állam *több*, mint gazdasági alany. De éppen ezért, mert az állam működése nem korlátozódik és nem is korlátozódhat (mint állam) gazdasági térre, az állam — eleve megállapítható az, amit a valóságos fejlődés (még a szovjet-uralom előtt) beigazolt — nem egyenrangú versenytársa a *sui generis* gazdasági alanyoknak. Íme, az oly, mondjuk „kapitalista“ alanyok, melyek a gazdasági életben nőttek fel, versenyképességüket megőrzik, vagy megőrizhetik — ez az egyik, ki is sejtett következmény. A másokra igen jó formulában az a Sombart mutatott rá, aki számos következményét ma is elfogadja a marxista szocializmusnak, de újabban frontot változtatva, nem ugyan „megtérve“, a szocializmust egyes lényegi pontokon elvette,¹⁸ Sombart észrevétlenül ahhoz az eredményhez jutott, hogy a gazdasági alany, *akár egyéni, akár kollektív, mint* termelő alany, a versenyképesség terén szükségkép egoista-önfenntartó valami, s mini kollektívum, kollektív-egoista, *ha racionális szervezet*. Az a szocializmus, mely ép *racionális* gazdasági szervezetre törekszik, olynemű kollektív *gazdasági* alanyt fog termelni, illetve kezdetben támogatni, mint aminőt a kapitalizmus nagyüzemi formákban *máris* létrehozott. Sombart szavaival:¹⁹ „*a különbség nem nagyon vagy egy stabilizált és szabályozott kapitalizmus és egy technifikált és racionalizált szocializmus között.*“ Azt mondjuk *ezzel*: feltéve, hogy a szocializmus nem több, mint törekvés új termelési rendre, a szocializmus = kapitalizmus antiszociális-egoista „kilengetések“ nélkül.

A gazdasági alany kérdésében e szerint oda tolódik lassan a kérdés, hogy a magánjellegű gazdasági alanyok — ép a gazdasági versenyképesség jogán — *megmaradnak, de egyúttal hatályos társadalmi ellenőrzés alá kerülnek*. E társadalmi „ellenőrzés“ már nem speciális szocialista követelmény, a szocializmus egy

¹⁸ Ld. Sombart újabb állásfoglalására rövid és igen jellemző tanulmányát: *Die Idee des Klassenkampfes*. Weltwirtsch. Archiv. 1925. I. 22. lk, V. ö. L. Mieses bírálata: *Antimarxismus*. (III. fejelet. Sombart als Marxist u. als Antimarxist.) U. o. 284—93.

¹⁹ W. Sombart, *Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus*. 1927. 1016. l,

síkra kerülhet akár a nacionalista fascizmussal is. A szocializmus így szinte ellentétébe csaphat át, miután az ellenőrzés kérdésében a szocializmus már nem *elv*, hanem gyakorlati *módszer*.

Mindezek a következmények világosak, ha kiindulunk a mai szociálmorfológia nézőpontján; homályos tapogatózások és fájdalmas önkísérletek keletkeznek, ha a marxista in medias res kísérletezik a vállalatok „szocializálásával“, ami nem más, mint új gazdasági alanyformák kipróbálása mindig bizonyos deficit kockázatával.

A mai társadalomtudománynak nyílt csődje volna, ha e kérdésre kellő elméleti tisztaságában rá nem tudna mutatni, ha a vörösuralmak „szociális“ kísérletezései mögött nem tudná megláttatni azt, hogy mindig — végeredményben — magán-tulajdonos-cseréről van szó. E tulajdonos csere (mely a tulajdoncsere mögött van) nem más, mint egyszerű kisajátítás új magántulajdonosok részére, tehát sohasem új köztulajdonos teremtése, sohasem új társas *alany* (perszonalitás) létrehozatala.

A 19. századból eredő szocialista eszmék szerinti reform, vagy forradalom leplezetlenül tárja fel előttünk e kor materialista és aperszonalista irányzatát, amely szerint lehetők látszik *aktív egység*: gazdasági kollektív alany fellépése pusztán tulajdon (tárgy) alapján. Holott elemi igazságnál is elemibb az, hogy vagyontárgy önmagában *holt* eszköz, terméketlen, akciótlan valami, aktív tényezővé csupán egy élő perszonalitás *szelleme*, intelligenciája s morális vénája teheti. E morális-szociálethikai szellemnek pedig nem lehet szülőanyja egy nagyarányú *tulajdoni* forradalom. A forradalmakból rendszerint újabb egoizmus születik, anti-szociális klikkek hálózata borul egy új társadalmi berendezésre.

II. Marxizmus és a „közösségek“.

A marxizmus hatalmi rendszer, nemcsak új termelő és jövedelemelosztó rendszer. Hatalmi rendszerré kényszerül válni, hiszen hatalommal szemben lép fel. E hatalmat mindenekelőtt marxista társadalmi eszmék megmozgatásával s terjesztésével, „szervezéssel“ óhajtják megszerezni. Ez eszmék javarésze demokratikus, mert a marxista szocializmus tömegekre támaszkodik, eredetében — sajátos — a francia forradalom „polgári“ ideológiájának hordozója.

Szabadság, egyenlőség és testvériség — két élesen ellentmondó eszme mellé a testvériség szegődik, hogy az egymásnak ellentmondó társadalomfilozófiai értékeszmeket²⁰ összebékítse. Minél több a szabadság, annál kevesebb lehet az egyenlőség. Az egyenlőség a *természetes differenciáló* ellensúlyozója, az egészségtelen túldifferenciáció csökkentője, magában mesterséges, egyöntetűt állatvilággá tenné az emberiséget, kultúrdiszpozíciót bomlaszt és atomizál.

Ha a marxizmus vagyoni kommunizmusával egyénekké bomlasztja a társadalmakat, s természetes differenciációnak vágja el az útját, egyenlőségi eszme alapján indul el: e programja, mely kétségtelen tömegellenállással találkozik, kénytelen erős államhatalomra támaszkodni. Az egalitárista kommunizmus tehát erős kényszerítő hatalmat kíván, tömegterrorra vezet, azaz megsemmisíti a szabadságot. Egy új, kommunista etatizmus a szovjetben immár előttünk áll, a legvadabb rendőrállamok egyike; a tömegeknek ígért szabadság tömegszolgásgá vezetett — logikus útvonalon. Az egyenlőség logikusan vezet a kényszerállam felvételére, ez logikusan a szabadság lehetetlenségére. Sőt a mechanikus egyenlőségi „szervezés“ gépies, racionális produktummá teszi a társadalmi alakulatokat, a társadalomnak quasi „szerveit“. A társadalom egyetlen nagyüzemmé válik. Kérdés, hogyan képzelhető el így egy-egy kollektív termelő-alany?

Annyit máris láttunk, hogy a kollektív alanyokhoz előzetes kollektív-szociáletikai szellem alapulvétele szükséges, e szellemnek nem eredő oka a tulajdonforradalom, e szellem nem lehet gépies produktuma valaminő társadalom-nagyüzemnek sem, e kollektív szellem végeredményben organikus „közösséget“ tétel fel.

A marxizmus szociológiai *kérdésfeltevései* terén, ott tehát, ahol ép az elmélet, a szigorú szociológia hivatott különösen óvatos és tudatos lenni, nem tud megfelelő határozottságú irányban kiindulni a nemzeti *közösség értékének* kérdésében sem. Ott, ahol a történeti „materializmus“ mint mindent elborító áramlat húzódik végig az egész elméleten, már nem is kérdés tárgya, hogy az ember pusztá szükséglet-fátum rabja, tehát pusztán fogyasztó és

²⁰ Másutt fejtjük ki, hogy a szabadság nem lehet végső társadalomfilozófiai értékeszme, az egyenlőség csak harmadrendű ellensúlyozó elv, magában nem is lehet értékeszme.

ennek érdekében termelő gépezet. Mivel a termelés bizonyos {nagyüzemi} gépiességgel jár, a termelés maga redukálni kénytelen az ember életigényét; nincs szükség pl. vallásos életre,²¹ maga a szocializmus jelentkezik vallásként, „pótlék“-vallás („Religionsersatz“).²² Nincs szükség nemzeti életre sem, a kulturális életet a pusztá tudomány, mint merőben intellektuális foglalkozás tartja üzemben. Az ember alapjában racionális lény, ki jól akar élni — ez minden. Ily módon a szocializmus *nem tisztázza a közösség kultúrélete, s kultúrteremtő diszpozíciója és az egyéni kultúrélet s kulturális diszpozíció viszonyát* — az előbbi elsorvad, s valószínűleg ez utóbbi is utána sorvad,²³ Ami marad, kevés: az ember szükségletkielégítő gépezet. A szocializmusban *nincs feltevé az emberegész problémája a maga egészében*. Hogy mi lesz a nemzeti közösséggel a „szocializmus győzelme“ után, sokáig felszínre nem jutott, bár nagyméretű probléma.

A marxista szocializmus — elvakultan az egyoldalú osztályharc-elmélettől — csak a 20. században kezdett e kérdéssel foglalkozni. Aminthogy bizonytalanságban tapogatózott az agrár kérdésben egész Dávid Eduárd föllépéséig, úgy a nemzet-problémában egész Bauer Ottó fellépéséig (*Die Nationalitätenfrage, und die Sozialdemokratie, 1907*). Cunow²⁵ maga e vallomással kezdi: „A nemzetek fejlődési menetének beható tárgyalását és a nemzet és nemzetiség fogalmának ebből levezetett meghatározását persze (sic) hiába keressük a Marx és Engels-féle írásokban,“ Mikor — 1908 táján — a lehangosabb jelenségek hívták fel a figyelmet a nemzet-problémára, mikor az orosz forradalom megmozgatta a cári uralom alatt élő nemzetiségeket, Franciaországban a Hervéizmus kezdett virágozni, mikor Anglia egy interoceáni nemzeti állammá készülődött nagy gyarmataival összezárkózni, mikor a német szociáldemokrácia is kezdett beszélni a nemzet iránti köte-

²¹ „A vallás nem más, mint az ember hétköznapi létét uraló hatalmaknak az emberek agyában való fantasztikus tükröződése, oly tükröződés, amelyben a földi hatalmak a földöntúliak alakját veszik föl“ — így Engels, *Anti-Dühring*, m, ford. 1921. 298. l.

²² V. ö. Sombart, *Der proletarische Sozialismus*. 1923. I. 226. lk.

²³ V. ö. problémajelzésünket: *A kapitalizmus „csődje“ a társadalom szervezésében* című, a szegedi Széphalomban megjelenő cikkben.

²⁵ Részleteiben igen: a kulturális életet is élni akaró *egyént* (!) fölös munkatöbblettől s gépiességtől tehermentesíteni akarván.

²⁵ *Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 1923. II. 13. l.

lességekről, úgy látja Kautsky,²⁶ még mindig „új“ problémának érzik az évszázados problémát. És rendkívül jellemző, mit ír Bauerrel szemben, ki egész világosan utalt arra, hogy a nemzet *kultúrközösség, jellemközösség és sorsközösség*. Kautsky nem állja ezzel szemben sorsközösségnek mondani úgy a nemzetet, mint egy részvénytársulatot, párhuzamot enged meg egy nemzeti kultúra, s egy — céh kultúrája közt, lévén mindkettő „kultúr“-közösség, úgy tartja, minden társas alakulat bizonyos kultúrát s hasonló jellemet ad át tagjainak, egy nemzet úgy, mint egy — párt. „Andererseits ... bildet die Gemeinsamkeit der Schicksale und der Kultur einer Menschengruppe nichts, was eine Nation von der anderen sonderte“. Nem veszi észre, hogy a hangsúly nem a kultúrán van, hanem a „közösségen“ a maga szoros társadalom-elméleti értelmében — amit theoriamentesen is kiérez mindenki, csak a szocialista nem. Végül pedig — mindjárt a nemzetnek „fogalmával“ kapcsolatban — Bauer nyomán Kautsky arra utal, hogy a nemzet ma (mint egykor) egy-egy osztályban található meg, a többi csak uszály (nur die Hintersassen der Nation), s igazat próbál adni Bauernek, aki szerint „die breiten Volksmassen bilden nicht die Nation“, nem tagjai a nemzetnek az alsó széles néprétegek, csak tagjai lesznek majd — a szocializmus győzelme által.

A jövő pedig nem a nemzeti kultúrák kiteljesedése és *kapcsolatba*-jutása Kautsky szerint, hanem „nemzetközi kultúrkör“ kialakulása, egy új „hellénizmus“. Az eredmény: a kisépek nyelvének „teljes eltűnése“, s végre is „az egész kultúremlékiség egy nyelvben s egy nemzetiségben való összefoglalódása“.²⁷

A modern szociológia szerint pedig a „közösség“ mint kultúrtermő és kultúrahordozó. Egész különleges súlyú. A vizsgálat legutóbb arra az eredményre jutott, hogy a gépies „üzemként“ felfogható „társulatokkal“ szemben — ezek *egy célfajnak* élnek — az igazi közösségek céljaikban gazdagabbak és céljaikban *rugékonnyabbak*. Ez utóbbi mozzanat *organikus elemeket* vesz észre a *társadalomban*. Az üzemi szervezet csak *cél-tartó*, az organikus szervezet *cél-fejlesztő*.

A marxizmus — mint *racionalizáló* szociálpolitika — külö-

²⁶ Kautsky, *Nationalität und Internationalität*. 1908. (Erganzungshefte zur neuen Zeit.)

²⁷ Id. m. 17. 1.

nősen találékony *gépies* szervezetek felállításában (feltűnő, hogy a magyarországi kommunisták minő könnyedén tudtak számos „szervezetet” elképzelni és felállítani). A gépies szervezetek a „közösségekkel” szemben mindig igen akcióképesek, gyorsreakciójúak,²⁸ de egyben érzékenyek is. Érzékeny szervezetnek tartotta Marx a nemzeti társadalomegészeket. Mélyen jellemző az, hogy *eredetileg Marxnak magának nincs többfokozatú stadiológiája*. Szerinte két termelési rend van egymásután: kapitalista és szocialista. Az átmenet: összeomlás — hasonló egy vállalat csődjéhez. Ez a hirtelen változás egyszerű dialektikai átcsapás; nincs igazi „átmeneti program” az eredeti marxi alapon,²⁹ illetve az, ami csak átmeneti programnak látszik, ép a marxisták bosszúságára³⁰ többnek bizonyul, mint átmenetnek.

Marxra jellemző: a múlt század közepének egyszerű kereskedelmi válságait oly döntőknek vélte, hogy már nekilátott tanulmányozni az új időket gyorsan kieroszakolandó, tehát a változhatatlant csak siettető — hadi taktikát. Ezzel szemben: a kapitalizmus kibírta a háború utáni szörnyű megrázkódtatást!

Az egész társadalom a mechanikus és racionalizált szervezetek módjára van beállítva a szocializmusba. Egy szocialista tehát feltűnés nélkül adhatta könyvének e címet: „Európa-részvény társulat”. Ebben nem a pusztá gazdasági térre áttolódást kell meglátnunk, hanem *általában a mechanikus szervezhetés hitét* — ez a szocializmus gyakorlati törekvéseinek könnyű szárnyat ad, de egyben könnyelműsége is ösztönöz.

Mondottuk; a kapitalizmus megbírta a háború utáni mély

²⁸ V. ö. *Közösség és közönség*. Társadalomtudomány, 1927.

²⁹ Hogy illet formulálni tudtak, kétségtelen tény. De olvassuk el Marx e szavait (*A góthai program kritikája*, m. ford. Marx Engels vál. művei II. 424 1.): „Szabad állam? Hát ez mi? Semmikép sem lehet célja a munkásoknak, ha az alattvalói korlátoltságból kilábalnak, hogy az államot szabaddá tegyék.” U. o. 425. 1. „A kapitalista és a kommunista társadalom közé az egyiknek a másikba való forradalmi átalakulásának korszaka esik. Ennek felel meg a politikai átmeneti idő, mikor az állam nem lehet egyéb, mint *proletárság forradalmi diktatúrája*.” A marxizmus tragikuma az, hogy amit átmenetinek tart, végleges, amit véglegesnek, az utópikus.

³⁰ Kautsky dörgő vádirata (*Die Internationale und Sowjet-Russland*, 1925, 22. 1.) az „átmenet” iránti érzéketlenséggel vádolja a szovjet-marxistákat: „Die bolschewistische Denkweise, die die Abstraktionen der Theorie nicht für Vereinfachungen, sondern für getreue Abbilder der Wirklichkeit hält, ist *blind für Übergangsstadien* (!). Sie sieht nur Diktatur des Kapitals oder Diktatur des Proletariats, allseitigen Kapitalismus oder allseitigen Sozialismus, nichts dazwischen.“

megrázkódtatást. De csak azért, mert a kapitalizmus mögött ma is élő organikus *közösségi energiák* vannak, E közösségek organikus jelleme a szerves restitúciós folyamatokban mutatkozik meg. Minden *szerves* szervezet (organizmus) hatalmas sérülések után is képes folytatni életfolyamatát, hatalmasan összpontosuló munkát képes végezni a sérülés helyreállítására. Ezzel szemben a racionális, azaz gépies szervezet (organizáció) helyreépítő munkája csekély: nagy gépezetek megállanak egy kicsiny homokszem közbeiktatódására, még inkább akkor, ha egy csekély alkatrészt eltávolítjuk. Az a marxizmus, mely eredettől fogva legalább is nemzetközömbös, a 18. századi racionalizmus folytatásaként a társadalom egészét mechanizálja, s érzékeny szervezetté teszi. E mechanikus szervezetnek első negatívuma: az előretörő voluntarizmus lepadása. Helyét egy új államkonstrukcióval próbálják betölteni. Ez állam, mint hatalom helyét hatalommal próbálják elfoglalni: a *szervezett* államhatalom helyét egy *szervezendő* „osztály“-hatalommal. Így kerül napirendre az osztály, mint tény és mint feladat.

III. Az osztály, mint tény és mint feladat.

A társadalmi „osztály“ elmélete a mai szociológia homályos fejezeteihez tartozik. Az irodalom széteső, az egyes írók nem törekszenek egymás nézeteit számontartani, az irodalom szinte fordított arányú a kérdés fontosságával. Mindamellet semmi sem gyakoribb, mint az „osztály“-kérdés folytonos felszínre dobása. Mihelyt határozott definíciót keresünk, a kérdés kisiklik kezeink közül, sőt olykor (egy 1903-iki párizsi vita végeredményeképp az elnök, Delbet)³¹ azt vélik, hogy társadalmi osztály nincs. Évtizedek óta az osztály elmélete stagnált, sőt ma is akad író (Duprat),³² ki tagadja az osztály létezését. Erre az álláspontra helyezkedni nem lehet. Osztályok vannak, különben nem beszélnének róluk lépten-nyomon, nem szorulnánk rá emlegetésükre. A feltűnő homály dacára sem történik ma kísérlet arra, hogy e kérdést rendszeresen tárgyaljuk, holott igen kívánatos, mert az osztály problémája oly komplex kérdés, hogy alig van szociológiai probléma, mellyel kapcsolatban nem volna.³³ Hozzájárul a zavar-

³¹ Van Overbergh, *La classe sociale*, 1905. 24. 1.

³² A legfontosabb irodalmat felsoroljuk (s itt is a *nézetek*, összehasonlításának sűrű idézetekben lehetővé tételére törekszünk): *A társadalmi osztály jelene és jövője* c. cikkünkben (Bp. Szemle). A marxista osztályelmélet több vonását itt ismertnek kell feltételeznünk.

hoz az is, hogy az osztály kérdése minduntalan átsiklik a szociológiából a szociálpolitikába, sőt a társadalomfilozófiába. Jelen problémánk is egy, társadalomfilozófiához vezető útvonalon merült fel: a társadalom legfőbb szervezeti elvei lehetnek-e gazdaságiak, avagy e szervezeti elvek szükségkép ideologikusak?

A 19. század nem jutott el önálló társadalomfilozófiához. Oka bizonyára társadalomtudományi kultúrájának egyoldalú ökonomista jellegében keresendő. Sui generis társadalomfilozófiához gazdasági kiindulásban eljutni nem lehet, *sub specie productionis* nem lehet a társadalom végső, szervezeti összefüggését megfejteni.

A társadalmi osztályok mivoltának és összefüggésének problémáját a marxisták természetesen gazdasági oldalon keresték. Kérdés az, hogy ha az *állam* és a nemzeti *közösség* problémáját morfológiailag végig nem gondolták, gyökeréig vizsgálták-e az osztály sokkal fontosabbnak tartott kérdését? A kollektív alanyok problémájában a marxizmus, láttuk, tapogatózik, hol akaratlanul oly irányba tér, mely nincs programjában (etatizmus), hol pedig a 18. századi gazdaságelméletből kiáradó *racionalizmus* alapján igyekszik „ésszerű szervezeteket“ létrehozni; a társadalmi alakulatok irracionálisak, amennyiben organikusak; így válik vakká a nemzeti „közösség“ organikus erői iránt is.

A marxizmus nem tételezi fel az irracionalitást *az egyénben sem*. Az egyén érdekei szerint elmozduló ésszerű gép — ezen a ponton kezdődik a spekulációja az osztályok keletkeztetése irányában.

A marxizmus keletkezési ideje a 19. sz. 30—40-es éveit, amely időszakban a liberális gazdasági individualizmus fejlődik, terjed, s a kor hozza felszínre a gondolatot, mely szerint új társadalmi egységeket *egyénekből* lehet konstruálni.³³ A marxizmus teleszívó-

³³ Hogy ma is minő mechanizáló-konstruáló felfogás jelentkezik egyes liberálisoknál, látjuk L. Mieses bécsi professzor legutóbbi munkájában: *Liberalismus*, Jena, 1927, íme a 6. lapon: „Az emberi társadalom berendezése lehetőleg célszerű séma szerint egészen prózai okosság ügye, nem másként, mint például egy vasút építése, avagy szövet meg bútor készítése. Az állami kormányzati ügyek bár fontosabbak, mint az emberi tevékenység minden más kérdése, mert hiszen a társadalmi rend szolgáltatja az alapot minden másnak, és minden egyesnek termékeny hatóereje csak egy célszerűen berendezett közösségben működhet. De akármily magasan álljanak is ezek, emberi munkálatok azok, és az emberi értelem szabályaihoz képest kell ítélkezni... A politika kérdései is a társadalmi *technika* kérdései és megoldásukat ugyanazon úton

dik „polgári“ liberalizmussal: egyéni érdekek szítása, s összegezése kell ahhoz a hatalmas kollektív tényezőhöz, melynek „osztály“ nevet adunk; ez tehát nagy formátumú egység.

Mi tartja össze az *ily* nagyformátumú egységeket? — kérdezheti általánosságban a szociológus. Honnan ered a szolidaritás? A marxizmus egy hipotézist vesz fel: a nagyméretű társas alany nemcsak *hordozója*, hanem *kifejlesztője* is a társas érzésnek, s mindennemű összetartó erőnek. Egyes vizsgálódások (főképp Engelsnél) oly *történeti* tényekre mutatnak, amelyekből az ellenkező következtethető: az, hogy a szociális érzés, mint diszpozíció kisarjadási helyei 1. *kisméretű* egységek, 2. *közösségek*. Itt indul meg valóban az egymásra utaltság, ennek érzése de facto mindenkiben kikényszeríti a társas diszpozíciót, a szolidaritást és állandóan elevenen ható erőként tartja fenn. Ily régi, *kis* közösségekben lehet valaminő primitív vagyonközösség is; ez a problémámasor megakad. Még nincs a múlt században kifejlődve oly, mélyebb szociológiai gondolkodás, amely ezen általánosabb kérdés feltevését megindítaná. Az akkori problémaérzék mellett minden további nélkül párhuzamot vonnak: *ami a kisméretű morfológiai egységben lehetséges, feltételezik a modern tömeges társadalmakban: osztályokban*.

Egy másik társadalompszichológiai hipotézis keresztezi az előbbit. Az előbbiben feltételeztek egy bizonyos *szolidaritást*, ez: utóbbiban egy bizonyos *egoizmust*, s ezzel kapcsolatos ellentét-érzést, sőt harcvágyat, gyűlöletet. Az osztály konstrukciójának alapja az, hogy az egyén alapján egoista voluntarizmus van, ez egyéni egoizmusok — hasonló gazdasági helyzetben — találkoznak, tehát kollektívum, mint pusztá összegeződés jöhet létre: oly egész, ahol az egyén *megtartja* egoista álláspontját a tömegben is. *Csak azért tömegesedett, mert maga is érzi, hogy ezzel önérdeke teljesül* — tipikus liberális gondolat ez a marxizmusban. *Magától* ez mégsem jó létre: az egyént tömegesíteni kell, belé kell plántálni a szociális érdektudatot, mely kell hogy osztályában megjelenjen: ez az *osztályérdek tehát* részben egyéni, részben nem

és ugyanazon eszközökkel kell megkísérelni, mint aminők más *technikai* (!) feladatoknál rendelkezésre állanak.“... Ez *társadalomszervezési technicizmus*, racionális hit, melyre a történet sok ponton rácaffolt: a társadalom gépies „üzeme“ sokkal bonyolultabb, hogysen vele mint gépkatrészek összegével lehessen bánni.

az. *Az osztály részben természetes, részben mesterséges alakulat.* Az osztály részben tény, részben azonban csak követelmény. Innen van az osztályfogalomnak (sit venia verbo) roppant virulenciája; a tömegek elé önérdékét és társas érdekét egyszerre helyezi, és — dinamikusan — a jelent (a tényt) összeköti a jövővel (a feladattal).

Ez az elmélet számára azonban kész tragikum: az elmélet a „való“ síkjáról átbillen a „kellő“ síkjára, a szociológia átsiklik a normatív-társadalomfilozófiába. Kezdjük egy ténykérdéssel: *van-nak* hatalmas tömegek nyomasztó társadalmi és gazdasági helyzetben; rögtön következik rá egy posztulátum: ezeknek a tömegeknek egyesülni *kellene*, nagyobb életigényeiknek *kellene* lenni (Lassale a munkásságot gyakran korholja túlságos igénytelenségük miatt), s jobban *kellene* harcot folytatniuk magasabb igényeik, jobb társadalmi helyzetük érdekében: egy *posztulált tömegérdek* helyezi tehát előtérbe az új társadalmi „osztályok“ nagyméretű egységeinek problémáját; így lesz posztulátum az „osztálytuda“ is.³⁴

Ha eddig azt láttuk, hogy a nagyméretű morfológiai egységek (állam, nemzeti közösség) nem gondoltattak végig egész problematikájukban, most az a kérdésünk: vajjon az „osztály“ problémája ily módon nem akadt-e meg félúton. E kérdés — látjuk: egyszerre — kétféle nézőpontra: szociológiáin és társadalomfilozófiáin tevődik fel. Az első a pusztán tények kérdése. Mit tett e téren a marxizmus? És minő normatív elemekkel szövődött át s lett időnek előtte s talán elferdült problémakép társadalomfilozófiai, normatív jellegűvé?

Marxnak tulajdonképp két osztályelmélete van. Elméletében az első időszak a „Kommunista kiáltvány“ kora; szüntelenül villogó farkasszem néző két osztály van: „burzsoázia“ és „proletariátus“. Ez két ádáz hadsereg, mely állandó harcban van, sőt volt évezredek óta. Ez egyben állandó, kiegyenlíthetetlen „érdek-

³¹ V. ö. Georg Lukács, *Geschichte u. Klassenbewusstsein*, 1923. 62, 1. „Indem das Bewusstsein auf das Ganzé der Gesellschaft bezogen wird, werden jené Gedanken, Empfindungen usw. erkannt, die Menschen in einer bestimmten Lebenslage habén *würden* (!), wenn sie diese Lage... *vollkommen zu erfassen fähig* waren; die Gedanken also die ihrer objektiven Lage *angemessen* sind. Die Anzahl solcher Lebenslagen ist in keiner Gesellschaft eine unbeschränkte... Die rationell angemessene Reaktion nun, die auf diese Weise einer bestimmten typischen Lage im Produktionsprozess *zugerechnet* wird, ist das Klassenbewusstsein.“

csoporthoz — hiszen minden társas alakulat a marxizmus szerint érdekcsoport. „Ami nem tartozik a proletariátushoz, annak éppen ellentétesek az érdekei, az született ellenség” — ily gondolatmenetben lesz „az osztályok elve a proletariátus felszabadulási harcában az agitáció legfontosabb eszköze” (Sombart). Az osztályelmélet nem több, mint agitációs eszköz. Csodálkoznunk kell, hogy volt valaha társadalomtudomány, mely a társadalom eme kettéosztását komolyan vette; fájdalmas konstatálni, hogy tömegek komolyan vették, s forradalmaknak volt fűtő eleme.

Marx második osztályelmélete már elméleti alapú; *három* osztály van. E megállapítása a „polgári” közgazdaságtan jövedelemeloszlási tanából táplálkozik. Amint van háromféle jövedelem: földjáraadék, tőkekamat és munkabér, úgy van háromféle osztály: 1. földbirtokosok, 2. kapitalisták, 3. munkások. Még így is roppant egyszerű a dolog: egy osztálynál *nem* a vagyon, nem a jövedelem *nagysága* a döntő, hanem a jövedelemszerzés *módja!* Ellenkezőleg lehetne beszélni szegény birtokosról, „szegény kapitalistáról” stb. s ez is bekerülhetne a proletariátusba a jövedelem *csékélyisége* folytán.

Marx ily, valóságra hivatkozó *elméletei* futólagos megjegyzéseken nem mennek túl. A társadalomnak ama „fő”-osztályai mellett számos „mellék”-osztály van s hogy melyek ezek, bizonytalan. Misztikus homály dereng az osztályokon. A Marx-filológia feladata tűnődni az osztályok e zürzavarán. Számunkra az a fontos, hogy mi ment át a marxizmusba. Ide az egész gondolatmenet *normatív elemei jutottak be*, a mai társadalmi osztályoknak nem a konkrét szétválasztása lett fontossá, hanem azok a dinamikai formulák, azok az értékjelzők, melyek *osztály mozgalmaknak* lehetnek kiindulópontjai és tartalmi. Ez Marx végzetes öröksége.

IV. Az osztály lét parancsai.

E fejezetcím bizonyára szerfölött szokatlan mindazoknak, akiknek csak csekély filozófiai iskolázottságuk is van. A lét maga csak tény, és nem norma, nem parancs. Ámde a marxizmus a fejlődés „tényleges szükségyszerűségeibe” kapaszkodik, nem ad normát, irányeszmét, érték gondolatot, hanem csak az „úgyis bekövetkezik” álláspontját hangoztatja, belenyugvást parancsol, nem akciót — eddig az elmélet. Az elmélet azonban aktivista,

ösztönzést is ad; ami „úgyis bekövetkezik“, az nemcsak nem tagadható, hanem az elő is segítő. A Marx-féle optimizmus tehát ígér feltétlenül boldogabb és harmonikusabb társadalmi állapotot, az ily optimizmus *csak serkentő akciót kíván meg*, az ellenállás leszerelését, a meglévő értékvilágnak, mint pszichikai tényeknek; „meggyőződéseknak“ félretételét — hódolatot követel nem az érték, hanem a pusztá szükségyszerűség előtt. Ez a naturalizmus nem sokáig tart: mihelyt az elméletből előbukkan az aktivista álláspont, a gyakorlat, azonnal parancsok állnak elének, quasi a lét, az „osztálylét parancsai“.

A Marx-féle osztályelmélet élére így egy *parancs* jut. E kategorikus imperativus: „cselekedj úgy, ahogyan osztályérdeked kívánja.“ Ezzel az egyéni önállóságot, az egyéni érdeket elnémitja, e ponton minden individualizmus megszűnik, s a tiszta tömeglét kezdődik meg. Miért? Mert csak a tömegeket tarthatjuk történeti erőnek, mely kimozdítja a régi társadalmi rendet helyéből, s elővárásolja a boldogabb jövőt. Az egyén önmagában? — semmi. Ha egyén van is, el kell tömegesíteni, a proletártömeg az egyedüli, melynek jövője van. Rövid formulában a gondolatmenet ez: várunk valamit, kell lennie valaminő reális hatalomnak; ez a hatalom nem egy harcos „tömeg“, mint ma mondanók, hanem egy „osztály“. ³⁵ Az osztály első feladata kimozdítani a jelent, mint rendszert: tehát célja rombolás.

Egy halott⁶ ravatalánál ez mondatott dicséretül: „Valójában a tudományt is csak annyira értékelte, amennyire alkalmas fegyver volt a küzdelem számára, amennyire az életnek azt a formáját szolgálta, amelyet az ő forradalmi idealizmusa értékesnek és elélni méltónak tartott. Romboló, destruktív elme volt. De nézünk körül ebben a mai világban: megérdemli-e az ember nevet az, aki ezt a világot nem akarja lerombolni?“ Tömör kifejezése ez nem annak a szellemi habitusnak, amely egy itthoni szerényebb

³⁵ Az „osztály“ fogalma nem Marxé, azt francia történétírók (Guizot, Thierry) faragták, „Maga Marx — írja Mehring (*Marx Károly élete*, m. ford. 1925. 87. l.) — mindig elutasította magától azt a dicsőséget, hogy az osztályharcok elméletét fölfedezte és csak azt az érdemet igényelte a maga részére, hogy kimutatta, miszerint az osztályok a *termelés* határozott fejlődési harcaihoz varinak kötve, hogy az osztályharc a *proletárság* diktatúrájához vezet, hogy a diktatúra csak átmenet az összes osztályok megszüntetésére és az *osztály nélküli társadalomra*.“

³⁶ Szabó Ervin: *A szocializmus, szindikalizmus és szociáldemokrácia*. Bp. 1919. 6. l.

szocialista íróban élt, hanem Marxnak tulajdonsága, ki útnak indította ama mozgalmat. A tudomány, az ember, az élet nem a legfőbb érték; legfőbb érték a jövő, melynek érdekében a jelen „rendszer” szét kell rontani. E romboló *hatalom* nem egyes ember, hanem tömeg, „osztály”.

Ez a kiindulás egy kiemeléshez szükséges: Marx nem alkotott mindenekeelőtt *osztály-elméletet*, hanem *hatalmi viszonyokat* fürkészett ki, hatalmi *viszonyokat* iparkodott megállapítani: ezért az osztály fogalma összesűrűsödik a *viszony* kérdésében, Marx elmélete így, mint másutt³⁷ rámutatunk, tulajdonkép viszony-elmélet.³⁸

A Marx-féle osztályelmélet lényeges tartalma nem jogi, hanem *politikai* tartalom; az osztályelmélet többi faja más jellegű. Kiindulhatunk pl. a különböző foglalkozások alapján. (A. Bauer),³⁹ a vagyoni különbségek alapján (K. Bücher),⁴⁰ a különböző társadalmi-gazdasági hasonlóságokból (Schmoller), kutat-hatjuk a különböző életszínvonalak hatását (Halbwachs),⁴¹ kereshetjük, mennyi az osztályok társadalmi megbecsüléséből („rang-jából”) folyó különbség stb. — mindez közömbös a marxizmus szempontjából. Marxnál nem az osztály, hanem osztályok közti *viszony* képezi a lényegét: ez a tan politikai tan. Látszólag jogi: az jut előtérbe, hogy megvan-e a termelési eszköz tulajdona, vagy nem. Így beszél Schäffle is, de Schäffle elméleti író, Marx prakticista. Érdekesen formulázza meg egy tételét: „Von allen Produktionsinstrumenten ist die grösste Produktionskraft *die revolutionäre Klasse selbst*.” Ez az osztály igazi *hatalom*. Ebben viszony van kifejezve. Minden hatalom ugyanis minimálisan két ténytetételez fel: azt amely hatalmas és azt amivel (akivel) szemben

³⁷ V. ö. *A társadalmi osztály jelene és jövője*. Bpesti Szemle.

³⁸ V. ö. H. Cunow, *Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 1923. II. 52. lk. „alle Individuen und Gruppen, die innerhalb des gesellschaftlichen Gesamtgetriebes in gleichartigen *Beziehungen* zu einander stehen, also derselben Kategorie der Wirtschaftstätigkeit angehören, bilden für sich eine Klasse,“ A viszony tulajdonkép így *személyiségen-túli* tényezővé válik; egy személyiség kétfelé is lehet *viszonyban*: eine und dieselbe Person kann *mehreren Klassen* angehören (u. o. 53. l.). Vannak azután „átmeneti helyzeteken” alapuló osztályok: *Zwischenklassen*, *Übergangsklassen*, vannak főosztályok és alosztályok, „Marx und Engels . . . unterscheiden eine ganze Reihe *Unter- und Nebenklassen*“ (sic).

³⁹ *Les classes sociales*. 1902.

⁴⁰ *Die Entstehung der Volkswirtschaft*.

⁴¹ *La classe ouvrière et les niveaux de vie*. (Bibliothèque de philosophie contemporaine), 1913.

hatalmas. Csak a kettő viszonyából adódik valaminek (valakinek) valaminő hatalma, vagy nem-hatalma.

Hogy Marxnál az osztály-*viszony*; a tulajdonképeni probléma, s nem az osztály maga, mutatja egy igen érdekes következtetés a jövőre nézve: kilátásba helyezi az ú. n. *osztály nélküli* társadalom⁴³ állapotát. Ez a kifejezés igen érdekesen mutat rá a marxista gondolatmenet mélyebb indító okaira. Marx úgy véli, a proletárság, mint hatalmas tömeg, túlnyomó többség és mint heroikus osztály végre is egyszer győzni fog, s a jövő az „*osztály nélküli*“ társadalom aranykora lesz. Nem lesznek már kizsákmányolók, elnyomók, a dolgozók, a kizsákmányoltak *osztálya* egyedül marad. E szerint „*egyesztályú*“ társadalom keletkezne, ámde a nyelvhasználat „*klassenlose Gesellschaft*“-ról tanúskodik. Miért? Bizonyára, ha az osztály lényege a *viszonyban* van (harci viszonyban), mihelyt *egy* osztály lesz, nem lesz *viszony*, tehát nem is lesz *osztály* — ez a sajátos gondolatláncolat bukkan felszínre a nyelvalakulásból. „*Osztály nélküli*“ lesz tehát az az „*egyesztályú*“ társadalom, ahol az *egyetlen* osztály tevékenység: az osztályharc más osztállyal való lehetséges *viszony* hiányában elmarad.

Ez a sajátos következtetés nem az osztály nélküliség lehetetlen voltára mutat, azaz nem arra hivatkozik, hogy a munkamegosztásbeli és más lényegi különbségeknek a jövő társadalomban elkülönítő hatását továbbra is fel kell vennünk s ezzel egy ad absurdum egalitárizmusról le kell mondanunk, (ez a hasonlósági *elmélet* tagadása volna), hanem arra, hogy az osztálynak már *a* fogalma oly szűk, az osztályelmélet oly egyoldalú, hogy lehetlenségre vezet. A viszonyelmélet egymagában képtelenség, de *éppen* ez az egyoldalúság, ez a primitívség kell a tömegeknek.⁴³

⁴² Hogy erre nézve ma is egyes írónál minő légvárak állhatnak fenn, szomorúan tanulságos példa Fr. Oppenheimer, *Der Staat* (System der Soziologie, III.) Jena, 1926. 726—811. lk. Csak egy mozzanatra hivatkozunk: a jövő nagyvárosok eltűnnek, a lakosság szétszóródik, csak a forgalmi negyed, *city*, marad meg. S a szomszédos területen a telekárak egyszerűen — szántóföld-árak lesznek...

⁴³ Igen érdekes, mikép teszi kézzelfoghatóvá a jövő „*osztály nélküli*“ társadalmának lehetőségét Engels. (*Anti-Dühring*, m. ford. 266. lk.); egy ismeretes gondolatmenete ez: „Mindaddig, míg a társadalmi összmunka csak annyi hozadékot eredményez, *mely az összesség legszükségesebb megélhetését csak kevéssel haladja meg*, amíg tehát a munka a társadalmi tagok legnagyobb részének majdnem minden, vagy minden idejét igénybe veszi, addig a társadalom szükségyszerűen *osztályokra* oszlik.“ Ez a tagozódás csak történeti, adott időtartamra“ szól. Az osztálytagosulás (t. i. kizsákmányolók — kizsákmányoltak) lényege „a termelés elégtelenségén épült föl, *a modern termelőerők teljes kifej-*

Marx nagy szuggesztiójának forrása ez; ti nem vagytok egyesek, ti csak tömegek lehettek, azért vagytok, hogy tömegharcban küzdjétek mások, „osztályok“ ellen. Igen jellemző itt a többszám: „osztályok“; a marxizmus nem sokat törődik egy konkrét osztály-sorozat megállapításával, mellékes, hogy minő osztályok vannak elég az, ha a viszony fonálán szembeállíthat tömegeket a „történeti osztályok“-kal szemben: ez utóbbi már csak negatívum, a *nem-proletár* elem. A tudományos és gyakorlati *osztályozás* nehézségei elől a marxizmus kitér, neki a propaganda s a harc szempontjából az teljesen közömbös.

Marx Önálló fejtegetése az osztály mivoltáról (*Kapital* III. k. 2. rész. 52. fej.) mindössze egy oldalon feltűnő torzó, tolla itt megakadt, mert láthatóan a legsúlyosabb kétségek foglalkoztatták. De pusztá teoretikum lett volna több; a lényeg a praktikum. Ez pedig egyetlen parancs: az osztályharc parancsa, amelyben minden tanítása összpontosul.

V. Osztályfunkciók, osztályharc.

Azon sajátos jelenség előtt állunk, hogy az osztály fogalma viszonyelméleti alapon vétetik fel. Az emberi tevékenységek, funkciófajok osztályonként különbözök, lényeges probléma volna annak feltárása, hogy a funkciók minő összefüggésben állnak az osztályhelyzettel, illetve az osztály léttel. Miután a gazdasági tevékenység materialista alapon a legelső, a (materiális) *termelés* lesz főproblémája minden osztálynak, de éppen mert az egyik (vagy két felső) osztály — szerinte — *nem termel*, hanem a termelés-eredményében csak — joggalalanul — részesedik (kizsákmányolás) a marxista *elmélet nem a termelő funkciót nézi*, hanem a jövedelemeloszlást teszi meg“ főproblémának. Itt pedig egyetlen osztály-funkció a harc.

A „harc“ különböző formái sem érdekelték Marxot. A marxizmus hivatott tolmácsa, Cunow⁴⁴ így ír: „Az osztályok egymással való harcát, természetesen a politikai arénán vívják. Az politikai

lése fogja elsöpörni.“ Közele a látszat, hogy „a termelőerők teljes kifejlése“ a technika századában itt van, s „az összesség legszükségesebb megélhetését“ már nem „csak kevéssel haladja meg“ a mai hozadék. A reális és szomorú valóság ennek *földrajzi* okokból mindig korlátozója (v. ö. megjegyzéseim: *Gazdasági szabadság és a földrajz álláspontja*. Földr. közl. 1925.)

⁴⁴ *Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 1923. II. 59 lk.

harc. Hogy mikép történik az osztályérdekek érvényesítése, vajjon *parlamentari* tevékenységgel, *sajtó* útján, *gyűlések* alkalmával, utcai *tüntetésekkel* vagy *felkelések*, sztrájkok stb. által, ez politikailag lehet mégolyan fontos, a Marx-féle osztályharc fogalmára nézve teljesen közömbös.“ S ezt Cunow egész természetesnek találja. „A harc formái, melyek ma egy bizonyos gazdasági és politikai helyzetből adódnak és ma célszerűek, más korban és más körülmények közt teljesen felmondhatják a szolgálatot — éppenúgy, mint ahogy az osztályuralom formái is sokféleképp változnak.“ A kategorikus imperativus örök formula: küzdj osztályéredkedért, *sub specie aeternitatis* elv; a harc formája *sub specie temporis* lehet csupán kérdés tárgya.

Lássunk valaminő szisztematikai lehetőségeket e téren. Lehet osztályok viszonya — a „harc“ fogalma itt egészen általánosságban felvett keret⁴⁵ — olynemű tevékenységben lejátszódó, mely:

megnyerő attitűdöt mutat; ide tartoznak újságcikkek, röpiratok,⁴⁶ marxista felfogású történelmi művek írása (ez persze csak történelmi *publicistika*), statisztikai adatok speciális „beállításai“; szónoklatok, ankétek, toborzógyűlések, „tüntető ünnepek“. Ezek a harcformák általában igyekeznek a társadalom *értékítéleteit* átváltoztatni, az embereket „hangolni“ marxista irányban. Ez az attitűdforma uralkodó jellemvonása a *propagandisztikus* tevékenységnek. Ide tartozik az „üzemi agitáció“ is.⁴⁷

Az osztályharc lehet passzív rezisztencia jellegét öltő: *tüntető* sztrájk (a szó maga — *to strike* — hangos és tüntető munkabeszüntetést jelent). A munkát *nyilvánosan* abbahagyják; a nem-nyilvános munkabeszüntetéshez közel az amerikázás, a szabotázs. Ez a harci forma átmeneti forma; hatásképességében nem mérközhet a többiekkel. Attitűdformai szempontból e harc lényege: a disztanciálódás, az elzárkózás, a passzivitás — még mindig közel eshet az előző formához, ha csak a meglevő „társadalmi renddel“ szemben, a célbeállítottsággal szemben való tiltakozást jelent. E téren újabban a „tüntető sztrájk“: munkabeszüntetés egy órára lett gyakoriává.

⁴⁵ Innen van, hogy Sombart (II. 248, lk.) „*békés* harcról“ is beszél (a politikai harc keretében), melynek formái: a kérvényezés, a tömeges tüntetés és a parlamenti szereplés.

⁴⁶ 1913-ban Németországban 114 millió példány.

⁴⁷ 1920-ban Nagy-Berlinben 3284 „bizalmi ember“ 987 üzemben „dolgozott.“

3. Az aktivitásformák közé tartozik az a sztrájk, amely már büntetőszankció jellegű a vállalattal szemben. Két formában játszódik le: fenyegetősztrájk, forradalmi sztrájk. E ponton kezdődik az igazi *kényszerítő magatartásforma*.

Az a szempont — az attitűdformák szempontja — melyből kiindultunk, a szocialista „osztályharcra“ nézve igen jellemző adalékokat nyújt: ebben látható meg a *történeti* mozgalommá vált marxizmus igazi arculata. Sombart⁴⁸ háromféle alapon csoportosítja a tényeket: 1. a propaganda, 2. a gazdasági harc, 3. a politikai harc ténycsoportjait választja szét. Ezt azonban keresztezhetik másféle szempontok. Mindenekelőtt ma — a nemzetközi szovjet-beavatkozások korában — feltűnik, minő éles eltérés van *nyílt* tevékenység, és *titkos* szervezkedés között.

Maga Sombart egy más — „taktikai“-nak mondott — szempontból is nézi ugyane problémát, amely tulajdonképp közelesik az attitűdformai szemponthoz:⁴⁹ az egyik útja a marxista törekvések megvalósulásának a „világos út“, ez a meggyőzés, a propaganda útja, a másik a „sötét út“, az intranzigencia útja a terrorig s az ellenfél fizikai megsemmisítéséig. A marxista társadalomoperáció lényegesen másféle alakot ölt az egyik, mint a másik útvonalon: ott szó lehet a többi társadalmi „osztályok“ aránylagos közreműködéséről, tehát még mindig azon — „optimistának“ mondott — álláspontonról, amely a társadalmi harmóniát bizonyos mértékig különböző osztályok között is el tudja képzelni; a második útvonalon már a társadalom egy proletárértékből s egy „salakból“ állónak tételeztetik fel, s bekövetkezik az a könyörtelen osztálytaktika, amelyre példát a szovjetmarxizmus nyújtott s melynek eredménye egyenes osztálykirtás lehet széleskörű tömeggyilkolással.

Ily módon az attitűdformai kérdés nem nuance-kérdés, hanem lényeges kérdés: az osztályakció lényegében változik el a szerint, hogy minő eszközöket tartanak szükségesnek és megengedhetőnek. S kétségtelen, hatalmas távolság van az egyszerű röpirat, s a cseka börtönei között, egy propagandaelőadás s egy utcai harc között, egy célzatos statisztikai beállítás és egy általános sztrájk között. Egy kétségtelen: a marxizmus egész szelleme a *legradikálisabb harcformák felé* ösztönöz.

⁴⁸ *Der proletarische Sozialismus*, 1924. II. 177. lk.

⁴⁹ Id. m. I. köt. 333. lk.

VI. Az osztályprobléma mint átmeneti kor jelensége.

A radikális harc indító oka a társadalom nagy tömegeinek gazdasági nyomora. A gazdasági bajokból saját erejével kiemelkedő tömeg egyesül „osztállyá”. E szerint az osztály: hasonló gazdasági törekvésű, felemelkedő csoport, tehát *gazdasági aszcendens érdekcsoport*. Ily kiindulásban az osztályelmélet egészében gazdasági jellegű lesz: az osztályharc célja nagyobb rész a társadalmi dividendából.

A dividenda kérdése! — a nagy kérdés minden gazdasági jellegű társadalompolitikában. Vájjon e kérdést komolyan végiggondolta-e a marxizmus, avagy teljes homályban hagyta? Vájjon a szépségesnek, bőségesnek, háborítatlannak, kényelmesnek varázsolt *gazdasági jövő* kérdése nemcsak az agitációba bevont tömegeket, hanem a tudomány hideg számvetését is ki tudja elégíteni, avagy keserű csalódásokra vezet, mint a marxista szovjetpolitikában?

Nem kell arra hivatkoznunk, hogy akadnak naiv szocialista lelkek, akik gazdasági csodákat várnak, akik nem tudnak számolni; akik a kizsákmányoló kapitalisták kizsákmányolásából oly beruházási tőkét remélnek, melyből légvárakat építenek.⁵⁰ Ez lehet naiv kilengés, de nem az elmélet lényegéhez tartozó. Az elmélet lényege itt — semmi. A dividendára nézve üres ígélet áll fenn.⁵¹

Minden szocialisztikus ígéletben a legfőbb ígélet egy tragikus síkra vezet, ha feltételezzük, hogy a mindenkori nagy dividenda végeredményben kevés és *szükségképen* kevés. Mac Donald⁵² kiemeli: „A munka viszállya a kapitalizmussal nem a termelés terén van, hanem a javak szétosztásában.” A jövedelemeloszlási harc csak in concreto lehet helyes és indokolt, de veszélyes egy egész társadalmi-politikai rendszer főproblémájaként szerepeltetni. Mindenekelőtt csak egy *átmeneti korszak jelleme tükröződhet benne*⁵³ s ez az átmeneti kor nem lehet semmiesetre sem stabili-

⁵⁰ Egy komikus példa Bebelnél: nagy üvegházakat, csarnokokat készítene, hogy „olcsó” — zöltséget termeljenek.

⁵¹ „Annak bizonyításával — írja Moór Gy. (*A szocializmusról*. Berzeviczy Emlékkönyv, 1925), — hogy a termelés eredménye az emberi szükségletek kielégítésére bőven elegendő és hogy csupán a felosztás helytelensége a hiánynak, nyomorúságnak oka, a szocializmus legalább is adós maradt.”

⁵² *Socialism*. 1907. 55. 1.

⁵³ Spengler szellemesen emeli ki: „Das Problem des *vierten Standes* taucht in jeder Kultur bei ihrem *Übergang* (!) zur Zivilisation auf ... Der dritte Stand gehört zur *Stadt*, die sich ebenbürtig neben das *Land* stellt, der vierte zur *Weltstadt*, das *Land* vernichtet“ (*Preussentum u. Sozialismus*. 1921. 68. 1.).

záló. Két kor jelleme gyökeresen más. Ez a szempont vezet egykor egy új társadalomfilozófiai síkra.

A stabilis korok jelleme — a világtörténeti fejlődés hosszú (túlnyomó) korain át — ebben összegezhető:

1. A társadalmi munka a társadalom szűkes megélhetésével arányos; hatalmas jövedelemtöbblet a 19. század hatalmas — kimeríthető — készletfelhasználása, gyors technikai haladás a magánvagyonok kumulációja mellett volt elképzelhető. De ily vagyonhalmozódás nem lehet általános, korokon át tartó: a nagy történeti faktum mindig a szükségesség (Knappbelt).

2. Éppen, mert a társadalmi munka minden korban csak szűkesen ad ki elég jövedelmet az *egész* társadalomnak, nem is lehet kielégítő az a merkantilis *elképzelés*, mely a marxizmusból kiárad: a munka piaci árucikk, amelynek értékét pusztán a kereslet-kínálati viszonyok adják meg. A munka, *bármely* társadalmi rétegben, alapjában kívül áll e viszonyokon egy elháríthatatlan tény folytán; a jövedelemmaximum sohasem lehet lényegesen több a társadalmi munkamaximumnál, sőt mindig kevesebb a maga egészében. Ennek folytán beáll a helyzet: a társadalom *senkit* sem tud kellőképp jutalmazni; a munka bére vagy honoráriuma mindenkor alul marad a kívánatosnál, a kellőnél, a quasi jogosnál. S mivel a kultúra színvonala, a társadalom, az állam közérdekű kiadásai hatalmasak, bekövetkezik a posztulátum, mindenki társadalmilag kötelezve van *teljes* erejével munkálkodni a nélkül, hogy eleve várhatná teljes jutalmát. Az itt adódó elv: a jutalom szükségkép csekély a teljesítmény szükségképeni maximuma mellett. Íme, e következmény egy történeti *dura necessitas* és pedig minden stabilis korban. Ez a történeti belátás hiányzik a marxizmus egész felépítéséből.

Csak oly labilis korban, minő a XIX. század volt, lehetett a munka kereskedelmi cikk a „munkapiacon“, amelynek ára spekuláció tárgya, úgyhogy szövetkezés („munkás-corner“) útján a munka „ára“ emelhetőnek látszott. E kereskedelmi felfogást terjesztette el a marxizmus; ennek szolgálatában pusztá alárendelt eszköz az „osztályelmélet“.

Ez az egy szempont, melyet itt futólag vázoltunk, ha halvány körvonalalaiban is, bemutatja, hogy az osztályprobléma — egy felé felé törekvő réteg harca a munka „áráért“ — *egyoldalú gazdasági síkon nem is alkalmas arra, hogy az osztályok kérdését társadalom-*

filozófiai, magasabb síkra helyezze. Szűk világtörténeti horizontról indul ki, s az osztálymunka „árát“ az egész társadalom munkaszükségletétől függetlenül nézi. Az osztályegyesülés — tömeges egyének politikai-gazdasági tömörülése — oly nézőponton vétérik fél, amely nézőpont lehet nézőpont egy csoport szempontjából (osztályegoizmus), de nem lehet *egyetemes*, azaz társadalomfilozófiai nézőpont. Ez csak akkor következhet be, amidőn a munkateljesítmény *végső rendeltetése szerint* az egész társadalom szempontjából jó, mint érték tekintetbe.

VII. Társadalmi munkanem és osztály.

A társadalmi osztályok elmélete mindaddig, amíg a pusztán *valóságos* létet tekintjük, s az osztály-tagozódás alapját *kauzálisán* óhajtjuk megfejteni, *szociológiai* síkon mozog. Ez a sík hamar véget ér s kezdődik egy új sík: a társadalomfilozófiai problémafeltevés síkja. Itt már nem elégszünk meg azzal, hogy a valóságot elemeire bontjuk s elemeiből egybeszerkesztjük, hanem értékelünk és pedig *sui generis* „társadalomfilozófiai“ értékrendszer alapján; hogy ez minő, itt kellő tér hiányában nem fejthetjük ki. Addig, míg e téren vizsgálódásunkat közölhetjük, utalunk arra, hogy felfogásunkhoz, ha nem is közel, de legközelebb áll W. Sauer felfogása, aki a szociológiával, mint valóságtudománnyal szembeállította a társadalomfilozófiát mint értéktudományt, igaz, hogy programját egyrésztől túlkorán lezárta, másrésztől a legtávolabbról sem tudta megfejteni, mi különbség lehet most már a *normatív* szociálfilozófia és a *normatív* szociálpolitika között,⁵⁴ sőt a *társadalomtechnika* között.

Problémánkra mindebből csak annyi tartozik, hogy megállapítsuk: a társadalmi osztály nemcsak mint tény, hanem mint érték is probléma. Minő értéke van 1. egyáltalában az osztálynak, 2. minő ennek vagy annak az osztálynak. Nyilvánvaló, hogy az *osztályérték* megállapítása speciális társadalomfilozófiai vagy -politikai állásponton válik lehetségessé. Marx kiválókép *értékelni* törekedett a proletárosztályt: érték ez, amennyiben *forradalmi hatalom* egy új termelési és jövedelemeloszlási rend érdekében. Ez osztály *érték*, amennyiben egy (értékes) *funkciója* van: osztályharc. Lát-

⁵⁴ V. ö. Sauer műveit: *Philosophie der Zukunft*. 1923. sokhelyt. *Grundlagen der Wissenschaft und der Wissenschaften*. 1926. 288—306.

jük, hogy *a funkcióelméleti osztályelmélet legelső sorban értékelő irányzatú, a pusztán hasonlósági elmélet csak leíró jellegű.*

Hogy Marx értékelése e téren, a proletársággal szemben helyese-e, függ az értékelési *alaptól*, a társadalompolitikai kiindulástól. Elhibáztunk tartjuk. Nem szükséges hosszabban időznünk a proletár-burzsua-ellentét értékelésénél, hiszen már azt is kezdettől fogva tagadtuk, hogy a Marx-féle kettéosztás oly tagokat, egységes valamiket, „osztályokat“ hozott létre, amelyek a valóságban megvannak aktuálisan,⁵⁵ mint többé-kevésbé egységes valamik. A Marx-féle osztály-elmélet tényleges *történeti szerepe* miatt fontos: elsősorban ez az elmélet volt az, mely megváltoztatta az osztályok *rangszerű sorrendjét*.

Mi ez — rang? Oly társadalmi *tény*, amely elől a 19. század demokráciára és bizonyos egalitarizmusra is mindig törekvő „szociológiája“⁵⁶ nem szeretett beszélni, holott a „rang“ tényleges valami és pedig az *osztályérték tényleges, pszichikai léte*. Az osztályt nemcsak a társadalomfilozófia *értékeli*, hanem maga a közönség.⁵⁷ Kinek-kinek megvan a tudatában az, hogy ezek és azok az osztályok különböző funkció-értékeket⁵⁸ képviselnek a társadalom egész szempontjából. Egy-egy osztálynak magának is megvan a „rangérzése“, színvonal- és viszonytudata, mintegy társadalmi önfenntartó és színvonaltartó tendenciája. Ily rangérzés alapján beszélünk pl. „lesüllyedésről“, ily rangérzés válik döntővé a „deklasztált“ egyén lelki világában, ez szüli a lelki válságokat, a fájó utóérzéseket, a *ressentiment-érzést* egyénben, de tömegekben is.

Konstatálhatjuk továbbá, hogy a rangérzés *minden osztályban megvan, az alsóbbakban még inkább, mint a felsőbbekben*. A rangérzésben tehát *a társadalmi osztályérték szubjektív kifejezését* kell látnunk, — szubjektív nem annyiban, amennyiben pusztán érzelmi, hanem amennyiben tudati. Az osztályérték bevetődik az egyes tudatába, ott 1. mint *elkülönző hatalom* játszik szerepet —

⁵⁵ V. ö. *A társadalmi osztály jelene és jövője*. Bp, Szemle.

⁵⁶ Ami tehát szorosan nem is szociológia, hanem jobbra szociálpolitika.

⁵⁷ Tarde véleménye szerint „on peut parler de *foi inégalitaire*“, van Overbergh, *La classe sociale*, 1905. 26. 1.

⁵⁸ Van Overbergh, 188. 1. La raison de la hiérarchie git au fond, dans la hiérarchisation *des fonctions elles-mêmes*. Les classes supérieures sont au-dessus de l'échelle parcequ'elles dirigent la production sociale. Leur fonction de direction est plus éminente que les autres. Itt feltűnő, hogy nem a társadalom, hanem csak a termelés vezetése emelkedik ki.

ez a nem-érintkezésre, nem-házasodásra (konnubium és kommenzualitás hiánya), együtt-nem-étkezésre, ruhakülönbségre stb. ösztönöz, 2. a rangézés *önfenntartó hatalom*: a lassan „lecsúszó” családok még sokáig igen erős erőfeszítéseket tesznek, hogy palástolják a valót, sőt a való csorbult kényelmeit nélkülözéssel, titkos munkával stb. pótolják. 3. A rangézés *relációkat* fenntartó hatalom,⁵⁹

Az elkülönítő és önfenntartó „rangézés” társadalomlélektani faktum. De honnan ered az, hogy ezt a rangézést sem demokrácia, sem az egyenlőségi elv nem tudja kiirtani, csak valamiképp halványítani? Honnan van, hogy a társadalmi *osztályérték* pszichikai reflexe szüntelenül újból felbuzog ellenhatások dacára? Honnan, hogy az *értékkülönbségek* nem kerülnek a társadalompsziché lomtarába elavult régiségek, értelmét veszített *survival*-ok közé?

A rangézés onnan nyer táplálékot egyre újabb és újabb formában, hogy kiki észreveszi, legalább is megsejti a mindennapi életben is jelentkező speciális munkanemed értékkülönbségeit. Egy tanult szerelőt többnek tartunk, mint egy szénhordót, egy író többnek, mint egy rakodómunkást, egy tanítót többnek, mint egy útkaparót. Lehetetlen behunynunk szemünket az elől a tény elől, hogy *a munkanemek egyenlőségi-demokratikus értékelése pusztá utópia*. A valóság az, hogy azok hordozzák a munkanemek különbségének és rangjának tudatát, akik dolgoznak.⁶⁰ Hiába a szociáldemokrata doktriner intelme: „minden munka egyformán fontos”, ez egyformaságot de facto tagadják bensőleg mindazok, akik a munkát végzik: a „mester” nem érzi magával egyenrangúnak a „segédmunkást”, az előképzett (szak-) munkás gondolatban sohasem áll egy sorba a tanulatlan munkással.⁶¹ Ezek tények, amelyek

⁵⁹ V. ö, M. Halbwachs (*La classe ouvrière et les niveaux de vie*, 1913 Introduction, IX. 1.): Si la société classe les professions (c'est-à-dire les groupes qui les exercent) au nom de son idéal propre, elle les appréciera d'autant plus que leur exercice engage l'homme dans un plus grand nombre de relations sociales.

⁶⁰ Ugyanazon munkanemen belül sem lehet az egyenlőséget fenntartani Igen érdekes a munkamennyiség és minőség érvényesülési törekvésére a szabványos munkabérről szemben elfoglalt álláspont, Webb (*Ipari demokrácia*, ford. György Endre, I. 350. 1.) szerint „tényleg lehetetlen eldönteni, hogy a szakszervezeti mozgalom egészében kedvező vagy kedvezőtlen befolyással volt-e arra, hogy a darabszám szerinti munkabér cserélje fel a munkaidő szerinti bért.” A minőség szembenáll a kvantitással, a munkás eredetileg a *maga* munkája s nem az *átlag* munkája szerinti bérhez akar jutni.

⁶¹ Delevsky, *Antagonismes sociaux et antagonismes proletariens*, 1924. 346. 1. La question sociale n'est pas seulement une question de l'exploitation

kibontásával jellemző társadalomfilozófiai kép fog a végén kibontakozni.

Tagadhatjuk valaminő ultra-demokratikus érzés síkján, hogy a munkanemed rangkülönbségei nagy fontosságúak, de nem hogy e rangézés de facto jelentős nyilvánulat az osztályok életében. Az osztályelmélet kénytelen a tényt tudomásul venni s egy súlyos, ma a közgazdaságtanban egyoldalú termelészemponton felépülő *munkanem* elmélet problematikájának kidolgozása válik feladatunkká. E helyen csak röviden érintjük azt a tényt, hogy a *munkanemek elméletével* az osztályok elméletét — holott ez a köztudat tárgya — korunkban nem kapcsolták egybe. Másrésről a *munkanemek* — ezek más néven a *társadalom funkcióinak* is mondhatók — oly problémát tesznek ki, mely a mai közgazdaságtanban csak igen töredekésen fejlődhetett ki s fejlődött is ki. Az első nagy különbség a tanult és tanulatlan (skilled, unskilled) munka különbsége szétfolyó, majd a következő is: gelernt, *angelernt*, *ungelernt* (az első előzetes szakképzettségén alapszik, a második csak bizonyos szűk körben praktikus betanultságot, ügyességet nyert) igen tág kategóriák. Itt csak vázlatosan jelezhetjük egy tágabbkörű osztályozás jellegét.

A munkanemek specifikus „rangosztályaira“ nézve ma még hiányoznak a széleskörű megfigyelések; mi a „vezetés“, mint munkanem? minő az egyes munkanemek párhuzamossága a társadalmi „rangosztályokkal“? Bizonyos az, hogy jelentékeny különbségek a munkanemek hierarchiájában nem pusztá képzelődésen alapulnak, hanem ösztönösen érezzük a kiváltságot, a kiváltságos erőt. Mindenekelőtt azt találjuk, hogy vannak munkanemek, amelyekben 1. a munkavállaló *tényleg* ritkának mutatkozik, s az átlagosaknál fontosabbnak érezzük az ilyen munkát; ilyen lehet pl. a feltaláló, az alkotóművész, az alkotó diplomata és államférfiú, az alkotó szervező munkája; a ritkasági érték előbb-utóbb a gyakorlatban akaratlanul kerül felszínre. Az első ilyenmű munkanemet *invenziós-alkotó munkának* mondjuk. A nagyobb különbség jelzésére azonban szembeállítjuk a *gépies-keresztülviteli* munkával. A társadalmi tények vezetnek arra, hogy észrevesszük: egy

et de l'inégalité de classe, mais aussi de l'inégalité sociale en general et en particulier de l'existence des hiérarchies et de l'inégalité dans les classes elles-mêmes. Tiltakozik (350, 1.) az ellen a felfogás ellen is (Brentano), mely a munkásságot negyedik és „ötödik“ rendre, azaz két munkásosztályra tagolná.

kieső tag az utóbbiban könnyűszerrel pótolható, az előbbiben nem: a *szubsztituálhatóság könnyű vagy nehéz volta az első tény, mely a munkanem különböző fajsúlyára rávezet*. Itt tehát még nincs szó arról, hogy vannak többé-kevésbbé fontos társadalmi célok s ehhez képest különböző fontosságú társadalmi munkák. A rangkülönbség alapját itt még csak a *természet*, a kényszerű valóság adja meg: kényszerűnek tapasztaljuk, „sors“-nak érezzük, hogy kevés invenció-s-alkotó akad a társadalomban.⁶² Elképzelhetjük azt az ideális esetet, hogy az invenció-s-alkotó munkára ép annyi jelentkező akad, mint a gépies-keresztülviteli munkára; de a tények mást mutatnak, a ritkasági értékelés nem belülről, értékelő „elvből“ indul meg, hanem a külső körülményekből. A *munkanemek hierarchiáját* 2. a társadalmi *célok* hierarchiája adja meg.

VIII. A magasabbrendű munka értékelése.

Tekintsünk vissza a marxizmusra. Ennek legforradalmibb tette az volt, hogy elfordította a tömegek tekintetét az *invenció-s-alkotó* munka sajátos természetétől, mert a munkának átlagos értéktípusát a *keresztülviteli-gépies* munkában adta meg, — ezért értékmérő egység a munkaidő, — másrésztől — s ez a fontosabb — az invenció-s-alkotó munkát — a nélkül, hogy elvileg akarta volna — egyenesen félreértette, jelentőségét csökkentette. Ez a torzítás a propagandisztikus, proletár-tömegeknek szóló elméletnek szinte életszüksége volt, a legmagasabb értelemben vett kvalitásos munkánál: az invenció-s-alkotó munkánál a kvantitás, a munkamennyiség oldaláról emelt kifogást és végső formulázásban „nem-dolgozóknak“ mondotta a magasabb munkanem terén működőket. Valóban, mi sem sajtáságosabb, mint az, hogy az invenció terén a „nem-dolgozás“ látszata *tényleg* fennáll. Hetek-hónapok telhetnek el teljes meddőségben, szinte szándékos henyelésben. A teremtő gondolat nem gépies termék s nem lehet egyszerűen a munkafegyelembé beállással, a rendszeres átlagmunkálkodással az eszmét előteremteni.

Aki a teremtő szellemi munkának ez „inkubációs periódusára“ jellemző példát akar, annak az eminens értelemben invenció-s-alkotók életét kell megfigyelnie. A tehetségvizsgálat egyik jeles

⁶² V. ö. Vierkandt, *Die Stetigkeit im Kulturwandel*, 1901.

úttörője, A. Binet⁶³ írja: „A szellemi munka ma is egy hagyományos leírásban szerepel, mely bizonyára nem egészen hamis, de nem minden egyénre⁶⁴ áll. Olyan értelmi tevékenység megnyilatkozásának mutatják be a szellemi munkát, mely tudatos, szándékos, észszerű és személyes volna egyszerre. Ez tévedés; vannak más munkamódszerek [nemek] is, amelyek ép oly sikeresek: az eszmélkedés (reflexió) módszeréhez hozzá kell tenni, sőt szembe kell vele állítani (!) az inspiráció módszerét... A reflexiós munka abban áll, hogy kiindulásul egy határozott (!) gondolatot veszünk, melyet formulázni tudunk, melyet reflexióval találtunk és melynek egész fejlődését, minden előzményét, folytonosságát meg tudjuk magyarázni; ez a gondolat tehát teljesen tudatos. Munkát végzünk rajta, melybe azért fogtunk, mert akarjuk, hozzáfogunk, mikor kedvünk van, megszakítjuk, újra kezdjük, bevégezzük úgy, ahogy alkalmasnak ítéljük ... E tudományos elbánás folyamán a gondolat befutja szellemi fejlődésének összes fázisait; előbb csak csíra, homályos eszme, séma, lassanként bővül, kivált részleteződik ... *Ha a szellemi munka mindig ilyen természetű lenne, a dolog morálja igen egyszerű volna: valahányszor csak dolgoznunk kellene, nem volna más tennivalónk, mint akarni; minél többé dolgoznánk, annál többre mennénk.*“ íme, ez a rendszeres szellemi termelés jó leírása, de nem ez a lépésként építgető „akaró“ munka az igazi *invenziós-alkotó* munka; ez csak egy magasabbrendű *rendező-tervező* munka. Az előbbire Binet a geniális matematikusra, Poincaréra hivatkozik, ki leírta⁶⁵ saját gondolatmunkáját. Szokott rend: leül, okoskodik, számol, tudatos munkát végez, mondjuk, „*ütemes*“ munkát. Most következik az új, invenziós fázis.

Az igazi invenziós munka nem-ütemes, aszimmetrikus, a-metrikus, nagyrészt tudatalatti: Poincaré nem bír íróasztala előtt ülni („gondolatterhességi“ állapot), sétál, hegyek közt jár — (íme, a szocialista szerint „nem dolgozik“), — semminő értelmi erő kifejtés előkészítve nincs (!). Majd hirtelen felbukkan egy új eszme, „mire rá sem gondolt“ (hiszen ez ép a gyökeresen új); Poincarét, mikor omnibuszról leszállt, vagy körúton sétált, egy

⁶³ *Les idées modernes sur les enfants.* (Magyarul e címen: *Az iskolásgyermekek lélektana.* 1916. 243. l.)

⁶⁴ A fentebbi terminológiában: munkanemre.

⁶⁵ *L'invention mathématique.* Année psychologique. 1909.

gondolat szinte megszállta: ez az intuíciós gondolat rögtönösen „kész“ és teljes igazságértékkel áll elő — otthon az új, íróasztali munka csak átvizsgálás. Íme, a tudatos, lépésről-lépésre haladó, — magasabbrendű „rendező-tervező“ — munka más, mint a tiszta intuíciós rátalálás. Egy feltűnő: a teljes, zavartalan eltűnődés *gondolati tárgy nélkül*, s az új, invenciós gondolat fáradtságos, módszeres beállítódottság *nélkül* való felbukkanása. Ez a „termő pillanat“ egyszerre hullatja le a gyümölcsöt egy — lustálkodás! periódus után: ezt a „nem-dolgozókról“ beszélő Marx-féle osztálymunka-elmélet nem fogja megértetni.

Az *értékes munkatípus* az „átlagos-rendező“ munka“ a legjobb esetben, egyébként jobbára csak a „keresztülvitel“ gépies munka lesz a marxizmusban a társadalmilag jogosult munkafaj. Az átlagos-rendező munka (pl. egy posta- vagy állomásfőnök, nagyáruház reszortfőnöke munkája, bibliográfia-készítés stb.) nagyban különbözik a már magasabb *szervező*képességet igénylő „magasabbrendű rendező-tervező“ munkától (kidolgozott módszer alapján továbbkutatás, mérnöki munka önállósággal). Az előbbi a tipikus „adminisztrációs“ munka (a tudományt is lehet pusztán adminisztrálni), az utóbbi magasabbrendű szintézis, kritikai egyeztetés, főképen „mérlegelés“ *érték* (pl. igazságérték) szempontjából.

A két magasabbrendű munkanem már rendszeres beállítottsággal nem indítható meg, nem szigorúan „lépésről-lépésre“ előnyomuló munka, hanem tipikusan a-ritmikus, megállásos, majd hirtelen előtörő: a „nem-dolgozás“ ez utóbbi előkészítője, mint a szocialista R. Michels is megjegyzi, ama *longue et douce reverie*, lustálkodó járás-keelés „der *Auftakt* zu mancher Ganzleistung menschlicher Arbeitskraft“,⁶⁷ mintegy szükséges kontraszt a csendesség, a tudatalatti lappangás az eszme-explózióhoz.

A magasabbrendű „termelő“ munka részletezettebb rajzát kellett adnunk, éppen mert ez az, mely a *gazdasági* „termelő munka“ jellemétől erősen eltér: *nem* rendszeresen állandó, előnyomuló munka, s periodikusan — nem-munka! Az a marxizmus, mely lényegében mégis csak a „polgári“ közgazdaságtan fogalmi kategóriáin épül fel, egész sereg fontos szociális tényállást takar el,

⁶⁶ Szembeállítjuk a „magasabbrendű rendező-tervező“ munkájával.

⁶⁷ *Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegung*. Tüb. Grundr. IX. 1. 259. 1.

többek közt a „társadalmi munka“ invenciós-szervező, és tervező-adminisztráló részét is. A sok járó-kelő ember (távol állunk tehát, csupán színészkedők vagy pózolók igazolni akarásától), ki utazik, sétál, cseveg, üdül, gyakran keveredik a „nem-dolgozók“ osztályába; holott ez is munka: a társadalom összhangolása, érdekek firkészése és egyeztetése, maga a pusztá társadalomszemlélet (szociognózis) mind nem-ütemes munkák, munkák, melyeknek meg *nem* létele volna könnyen konstatálható — ha valaha egészében kiesnék — az anarchia növekedésében.

A „dolgozók“ tehát szembeállítottak a „nem-dolgozókkal“, de ezek egyben, hatalmi pozícióban is vannak, ezek a „kizsákmányolók“. Marx, mondotta Spengler, a munkásságot „megnemesítette“; valóban oly öntudatot csepegtetett bele, amely most már munkás-büszkeséggel kulmináló s más rétegekre nyomasztó súlyú. Az ok: a *munkanem hierarchiájának* forradalmi megfordítása.⁶⁸ Ez ép párhuzamos az *osztályértékek* forradalmi megfordításával: az, ami „fent“ volt, lekerült — a szovjetalkotmány szerint most már a „nem-dolgozóknak“⁶⁹ nincs szavazati joguk sem; sőt egy időben életük is szabad préda lett.

A „felső osztályok“ munkájának megítélésére, a munkanem értékelésére jellemzők azok a kifejezések, melyekkel ez osztályok speciális funkcióját (vagy ennek hiányát) leírják. A mai társadalomfilozófia, mely a „*munkanemek hierarchiáját*“ nemcsak tényként fogadja el, hanem értéknek is tartja, csak megütközéssel veheti tudomásul a legtöbb kifejezést, mely sokszor pártjelszó

⁶⁸ Bebel (*A nő és a szocializmus*, m. ford. 1919. 380. 1.) írja: A jövő társadalomban „lesz számtalan tudós és művész, de azoknak mindenike a nap egy részét *fizikai munkával fogja tölteni*. A szellemi munka és kézimunka közt fennálló ellentétet tehát, amelyet az uralkodó osztályok lehetőleg éleltetni (?) akarnak, hogy maguknak az uralkodás szellemi eszközeit is biztosítsák, meg kell majd szüntetni.“ (Ez még nem a legradikálisabb álláspont.) Ugyanó rámutat arra is, mily ok idézi elő a szellemi munka alacsony értékelését (389. 1.): „A manapság hivatalban és méltóságban lévő tudósok nagyrésze egy céhet alkot, mely arra van rendelve és azért fizettetik (sic), hogy a vezető osztályok uralmát a tudomány tekintélyével védje és igazolja, azt igazságosnak és szükségesnek tüntesse fel, azonfelül a meglévő előítéleteket fenntartsa.“ A szellemi munkát végzők degradálásának ez teszi ki az alapját: nem felelnek meg egy feltörő osztály pártszempontjainak. A vád: ama céh „nagyrészt áltudományt mivel, agyvelő mérgezést űz ... szellemi bérmunkát teljesít a burzsoáziának.“

⁶⁹ A 65. §, szerint: nem választók és nem választhatók: *a)* vállalkozók, *b)* járadékosok, *c)* kereskedők, *d)* szerzetesek és papok, *e)* a régi rendőrség emberei, *f)* elmebetegek, *g)* közönséges gonosztevők.

csupán. R. Michels⁷⁰ több ily kifejezést gyűjtött össze. J. B. Colbert miniszter kezdi a sort: két rétegre bontaná a társadalmat, az egyik „nem szeret dolgozni“ (*tendent á se soustraire au travail*), a másik szorgalmas a közjó érdekében (*tendent au bien public*). Az elsőhöz főképp nemesek, szerzetesek, apácák tartoznak, a másodikkhoz a katonák, kereskedők, földművesek, napszámosok. Prosper Infantin (1831) szétválaszt olyanokat, akik saját, s olyanokat, kik más munkájából élnek meg: *travailleurs (producteurs)* — *oisifs = bourgeois* (le bourgeois vit du travail d'autrui). A *travailleurs* három csoportja: művészek (= az emberiség javítói), tudósok (= az emberiséget tanítják), iparosok (vagyont teremtenek). Maguk a munkások is kétfélék Infantin szerint: *travailleurs en activite* és *travailleurs en retraite*, ez utóbbiak tehát, mint járadékosok, jogosultak, s ugyanő megkülönböztet élősdiéket, veszélyes henyélokét (*classes dangereuses*), úgyhogy igazi henyélok két irányban keresendők: egész fent és egész lent.

Owen egyik tanítványa, Edmonds ugyanez időtájban (1828) már háromfelé tagolja a népességet, mert szerinte vannak olyanok is, akik egyaránt élnek saját és idegen jövedelemből. Kétféle jövedelem van szemben egymással: *wages* (munkabér) és *revenue* (= what costs the receiver no labour). E szerint: the income of every individual is either of revenue or wages or of both. Az ily szétválasztás — kezdetben — nem mindig agitatorius jellegű. A „proletár“-nak vagyoni alapon szembeállításai korai: a híres jogász Filangieri (1780) megkülönböztet két osztályt: *proprietary* és *proletari o mercenari*.

A magasabbrendű társadalmi munka megbecsülésének történetét még nem írták meg, mint ahogyan a gazdaság értékelésének történetét megírták,⁷¹ pedig ez is, az is mélyen jellemző a korra, s már egyszerű filológiai eszközökkel kinyomozható a fejlődés. A hármas beosztású osztálytagozódás első érdekes kísérlete Sainth Simonnál (1803) található; vannak *tudósok* (szellemi hatalom), *vagyonosok* (világi hatalom) és van *tömeg*. Smith jeles francia tanítványa, Jean B. Saynél szintén hármas beosztást találunk és itt már előtérbe nyomul az egyoldalú gazdaságtani nézőpont, a

⁷⁰ *Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegung* II. B, I. b. fejelet a „munkánélküli jövedelemlről“.

⁷¹ H. Freyer, *Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denker des 19. Jahrhunderts*. 1921.

három „termelési tényező“. Az első osztály kinyomozza a termeléshez szükséges erőket s a természeti törvényeket: *savants*. Párhuzamot vonhatunk Plátón első osztályával: ott is egy szofokracia élén tudósok állnak, de akiknek szerepük sokkal tágasabb körű, mint a gazdasági termelés szellemi előmunkálata. 2. Az ismereteket alkalmazzák a földművesek, kézművesek és kereskedők; a két első társadalmi réteg útmutatására dolgoznak 3. a munkások. A *classes industrieuses* keretén belül nagy ellentét jelentkezik a munkás és „vállalkozó“ közt (*entrepreneurs d'industrie*).

Mihelyt a tisztán gazdasági nézőpont kerül előtérbe, rangértéket kap a különböző munkanem, illetve itt már: termelési ág, mely felfogás szerint az osztályok rangsora a termék, a jövedelem genezise szerint számítható. Ennek híres példája Turgot. Két társadalmi osztály van: *classe productive* = földműves és *classe stérile*, a nem-termékeny osztály. A földműves „az első mozgató erő azon forgalomban, mely a szükségleti cikkek cseréje által az embereket egymásra utalja s a társadalom kötelékét alkotja“ (sic).⁷² „A földműves az egyetlen (?), kinek munkája a munkabérenél többet termel; ennél fogva az minden gazdaságnak egyetlen forrása.“ Míg a munkabér egyezség tárgya és a versenyző munkások egymásra rálicitálva leszorítják a bért a létminimumra, addig a földművessel „a természet nem alkudozik, hogy a feltétlen szükségességgel kényszerítse beérni“. „Az egész társadalom a dolgok természeténél fogva két osztályra oszlik; mindkettő munkás (!), de az egyik munkájával a földből termel, ... a másik azzal foglalkozván, hogy a termelt anyagokat úgy alakítsa, úgy kikészítse, hogy emberi használatra alkalmasak legyenek, munkáját *eladja* az első osztálynak és ettől cserében élelmét kapja. Az első osztályt *termelőnek*, a másikat *stipendienek* (eltartottnak) nevezhetjük.“⁷¹ Turgot még teljes naiv egyszerűségében láttatja meg az *osztályok egymásrautaltságának* tényét és szükségét.

Egész más a marxista tan, ahol az uralkodó vonás ép az egymásrautaltság tagadása, hiszen az első ép fölösleges, t. i. a kizsákmányoló réteg, amely persze főképp a szellemi vezetés munkáját végzi.⁷⁴ A „kapitalista“ kezdetben még nem „kizsákmányoló“,

⁷² Turgot, *Észrevételek a javak képződéséről és eloszlásáról* (1766). Ford. Fenyvessy Adolf. 1887. 56. 1.

⁷³ Turgot i, m. 58. 1.

⁷⁴ „A kizárólag munkában robotoló nagy többség mellett egy, a közvetlenül produktív munkától megkímélt osztály képződik, mely a társadalom

hanem a jótékony elem. John Stuart Mill még ezt írja: „Every addition to capital gives to labour either additional employment, or additional remuneration; enriches either the country, or the labouring class.“⁷⁵ A két osztály azonban nem egyenrangú, írja másutt: the distinction is now established between the *class of capitalists* = employers of labour (!), and the *class of labourers*, the capitalists, in general contributing no other labour than that of direction and superintendence“ — ez utóbbiból könnyen válik a „nem-dolgozó“ állása. Természetes, mihelyt a „két osztály“ dogmája megmerevedik, s mihelyt *egyoldalú gazdasági* sikra kerül az osztályprobléma, közel a veszély, hogy az osztályok rangértékét megfordítják. Ez a megfordítás Marxnál a jövedelemforrás *jogossága* — morális zöngé hangzik itt ki s az agitációban jó vitakérdés; de már maga a jövedelemforrásból kiindulás az irigy égalitárizmust kelti fel legelső sorban. Az osztályegység alapja — a Kapital szerint — „Die selbigkeit der Einkommen und Einkommensquellen.“ Ezzel a probléma a gazdaságtan (ma is) leggyengébben kiépített problémájához: a jövedelemeloszlás tanához köttetik. Ez annál tragikusabb, mennél inkább kiderül, hogy ez már lényegében szociológiai (közgazdaságtaninál tágabb határ-) kérdés, de szociológia *nélkül* kísérelték meg megoldani.

Marx kora óta az osztályelmélet eltorzult, egyoldalú *jövedelemjogossági vita* lett, agitáció és publicisztika. Az egész társadalom létérdekeire, a társadalmi *célok* hierarchiájára, a nélkülözhetetlen társadalmi munkák *egymást kiegészítő* és *egymást feltételező* voltára, a célok korrelativitására kevés ügyet vetnek: voltaképp a szélesebb szociológiai és szociálfilozófiai problémásík el-sikkad — ez vezet legvégül aztán egész a szovjetállamig a probléma elmaterializálódottságában egyes „nem-dolgozó“ osztályok megsemmisítésére.

A legtöbb hiba a marxista osztályelméletben: az *osztályegoizmus* szükségességének hamis dogmája, a legfőbb hiány a *célok korrelativitásának* és az *osztályok heteroteliájának* (másokért-

közös ügyeit: a munkavezetést, az államügyeket, az igazságszolgáltatást, a tudományművelést, a művészeteket stb. látja el. A munkamegosztás törvénye képezi az osztályokba tagozás alapját.“ Engels (*Anti-Dühring*, 267. 1.). Ebből még nem lehet (v. ö. Cunow II. 54.) kiolvasni teljes világossággal, hogy az alakulás jogos, nemcsak kényszerű. De nem az ily egyes nyilatkozat, hanem az egész tan tenorja a döntő.

⁷⁵ Principles of political economy, 1848. ed. Ashley, 1909. 68.

valóságának) eltakarása. Holott ez korábbi írónál megvan. Érdekes a korai írók közt Sismondi, kinek egy *gazdasági*⁷⁵ munkájából idézzük egész terjedelmében a következő részt, hogy lássuk, a korai közgazdász írónál a *gazdaságon-túli* társadalmi tények még plasztikusabban domborodtak ki és szó sem volt kizárólagos közgazdasági nézőpontról. „A társadalomnak nem csupán gazdaságra van szüksége; nagyon tökéletlen volna, ha nem állna egyébből, mint *tőkésekből* és *termelőmunkásokból*. A társadalomnak szüksége van *kormányzatra*, mely az egyes ország határán belül az erőfeszítéseket közös cél felé vezérli és az ország határán túl érdekelt kifelé megvédelmezi. Szüksége van továbbá törvényhozókra, kik a társadalom tagjainak kölesönös jogviszonyát szabályozzák; bírákra, kik a törvényeknek tiszteletet szereznek; és ügyvédekre, kik jogait megvédelmezik,

„De szüksége van végre a *fegyveres erőre* is, mely belül a nemzet által megállapított rendet fenntartja s mely kívül, a szárazföldön, valamint a tengeren az országot esetleg zavaró idegen nemzetek sértéseit és támadásait visszatartja. A népesség ezen örökös része az államfőtől az utolsó katonáig *nem termel semmit*: munkája *nem ölt anyagi alakot és fel nem halmozható*. Azonban nélküle a termelő munkások által termelt javak erőszakosan megsemmisíthetnének és a munka megszűnnék, mihelyt a munkások nem számíthatnának termelvényeik békés élvezetére.“

„A nemzet fölött örökös *szükséges munkát* végeznek. Az örökös osztály fenntartására nem a társadalom *tőkéjét*, hanem *jövedelmét* kellett igénybe venni... Mivel az örökös osztály által az össztársadalomnak teljesített *szolgálatok*, bármily jelentékenyek legyenek is azok, *nem eshetnek egyes egyének előnyére, nem is képezhetik az önkéntes csere tárgyát*: magának az összeségnek kellett azokat megfizetnie, és pedig úgy, hogy a köz jövedelmet kényszer-hozzájárulásra szorította.“⁷⁷

Legyen elég ennyi e primitívségig egyszerű megállapításokból, hogy lássuk: *ép a legegyszerűbb tények* sikkadnak el a marxista osztályelméletből! Ilyen pl. a védelem, a harcos rend szüksége:

⁷⁶ *A nemzetgazdaságtan újabb elmélete.* Ford. Enyedi Lukács, 1895. I. 124. Ik.

⁷⁷ Szól még: a „szellemi gyönyöröket előidéző“ munkáról, a tudós, pap, művész, nevelő, orvos hivatásáról, s tiltakozik, hogy Smith szerint „meddőknek“ nézzük.

a szociáldemokrácia antimilitarista propagandája nem lehetséges oly stílusban, mint ma, ha nem idegződik be a szocialista gondolkodásba egy kizárólagos *gazdasági osztályelmélet*. Jellemző Sismondínál, hogy a nem-gazdasági osztályokat *ellenőrző*-funkciójúaknak tartja, s „örökös osztálynak“ nevezi, ami emlékeztet az első (s egy következő tanulmányunkban tárgyalta) társadalomfilozófus: Platón „phylax“-aira ugyanoly beállításban: mint nem-szerző elem, e réteg a közösség által tartatik el, sőt — Platónnál — oly életbeállításban, hogy ez a réteg semminő vagyont nem szerezhethet, magánvagyont nem ismerhet, „abszolút szerzésmentes“⁷⁸ réteg. Ez a *legmagasabb társadalmi szolgálatúak* rétege.

Mi lesz ezek munkanemének rangértéke a materiális-ökonomista nézőpontra? Íme, a közgazdaságtan megalapítója, Smith Ádám egy nagyon jellemző nyilatkozata:⁷⁹ „Van olyan fajta munka, mely a tárgynak, amire fordítatott, az értékét emeli s van egy másik fajta munka, melynek az a következménye vagy hatása nincs. Az előbbit nevezhetjük *termékenynek*, mert értéket teremt. A másikat pedig *meddőnek*. Így egy kézműiparos munkája a megmunkált nyersanyag értékéhez hozzáadja saját élelmezésének és fenntartásának, meg munkaadója nyereségének értékét. Ellenben egy házicseléd munkája semminek sem emeli az értékét.“ „A társadalom néhány legtisztéletreméltóbb osztályának munkája szintén *meddő*, értéket nem termelő miképp a házi cselédeké, nem testesül meg valamely határozott tárgyban, vagy *eladható* árúban (sic), mely a munka teljesítése után bizonyos ideig fenmarad s melynek árán utóbb hasonló munkamennyiség mozgósítható. Így pl. a fejedelem, valamennyi alatta szolgáló igazságszolgáltatási és honvédelmi hivatalnokkal, az egész hadsereg és tengerészet *meddő munkások*.“⁸⁰ Az idézet világos: pusztán terminológiai kérdéssről van szó, mert itt a meddő = nem *piaci árú* termelője, ámde ezt semmi esetre sem olvasták az olvasók százezrei „terminológiai“ kérdésnek. A terminológia rossz. Ellenben van itt egy további lappangó feltevés, ami már elvileg téves és ép a szellemi munkanem félreismerésére vezet: a termelés látható és *maradandó* javak létrehozatala, a szellem füst, mely eloszlik — tehát lényegtelen. Miután megállapította

⁷⁸ Ebből kiindulva beszéltek tévesen Platón „kommunista“ államáról.

⁷⁹ *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól.* Ford. Enyedi és Pólya. II—III. 1892. 98. lk.

⁸⁰ Smith, 99. 1.

Smith, hogy a kormányzat, hadsereg „bármily hasznos és szükséges, semmit sem termel, *aminek árán* (!) utóbb hasonló mennyiségű munkát meg lehetne szerezni“, folytatja: „Ugyanez osztályba sorozandó néhány legkomolyabb és legfontosabb, továbbá néhány legkönnyelműbb foglalkozási ág: egyfelől papok, ügyvédek, orvosok, tudósok, másfelől színészek, bohócok, zenészek, operaénekesek, táncosok. Ezek közül a legutolsó munkájának is van bizonyos értéke (sic) ... viszont a legnemesebb és leghasznosabb *sem termel semmit*, amelynek árán később hasonló mennyiségű munkát lehetne vásárolni vagy megszerezni — mikép a színész szavalata, a szónok beszéde, a zenész dallama, *valamennyiük* (!) munkája *elenyészik keletkezésének percében*.“ Ez nemcsak Smith, hanem átterjed a marxista materializmusra,

A végletes ökonomizmus nem ismeri fel és így nem ismertetheti el a *szellem objektívációinak*, a történeti-szellemi tőkének hatalmas kumulációját és az átlagos anyagi javakon túlmenő tartósságát. A szellemi kincs olyan, mint a rádium, évszázadoknak világíthat, a szellem „előredolgozik“ s terméke éppen nem semmisül meg keletkezése percében.

Bejártuk az egyelőre élénk tűzött utat. Látjuk, hogy az ökonomista kiindulás még Marx előtti időkből való; e „gazdasági monizmus“ általában torzító eredményekre jut a társadalom egész *osztálytagosulásának belső arányaira*, s a munkanemek *értékfokozataira* vonatkozólag. Az aránytalan elbánás a marxizmusban ép a legfőbb osztályokat érinti, a legmagasabbrendű munkanemeket degradálja, mert materialista alapon nem is ismerheti e munkanem természetét. A kényszerű osztályegoizmus dogmája pedig szétbontja a *társadalmi célok korrelativitásának* elvét, s végül megsemmisíti a társadalomegészen belül az osztályok célbeállítódásának *heterotelikus elemeit*. Ez utóbbival egy következő tanulmány új kiindulásban fog foglalkozni.

Dékány István.